

A NYOLCVANÉVES SZELI ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE

A JÓ GONDNOK

P A P J Ó Z S E F

A nyolcvanéves Szeli Istvánnak

Ő az
aki pogácsát süt
hamuban
útravalóul
az ábrándozónak
ha elindul szerencsét próbálni

Ő az
aki gesztenyéjét
maga
kaparja ki a tűzből
és megtisztítva
fehérlőn
elébünk rakja

Ő az
aki elkábított folyónk
pósványos fövenyét fürkészi
és remegő ujjaival
felnyitogatja
a tetszhalott kagylókat

igazgyöngyöt
remélve szívükben

Ő az ő az

Aki alázatos szolgálja
városának
aki állhatatos aki buzgó
lehajol egy elfelejtett szóért
(elgurult garasért)
és felcsillantja hajdani fényét
máskor egy emlék
a lét
fonala
akad kezébe
amit a múlt rétegei
zárványként
rejtenek előlünk
(vagy őriztek számunkra)

Mindüket
gondosan
tisztába teszi
a helyükre rakja
és önnön vérébe
mártogatott pennája
gyöngybetűivel
leírja leleteit

Mert a pogácsa
elfogy a végenincs úton
a gesztenyéből
morzsányi sem marad
s a mostoha kor hézagaiban
az igazgyöngy is
elhányódhat
valaki gondatlanságából

Csak amit írásba foglal
abban van bizodalma
az őrzi majd
s lobogtatja
szenvédélye lángját

Ír hát
ír
ír
s világol nekünk.

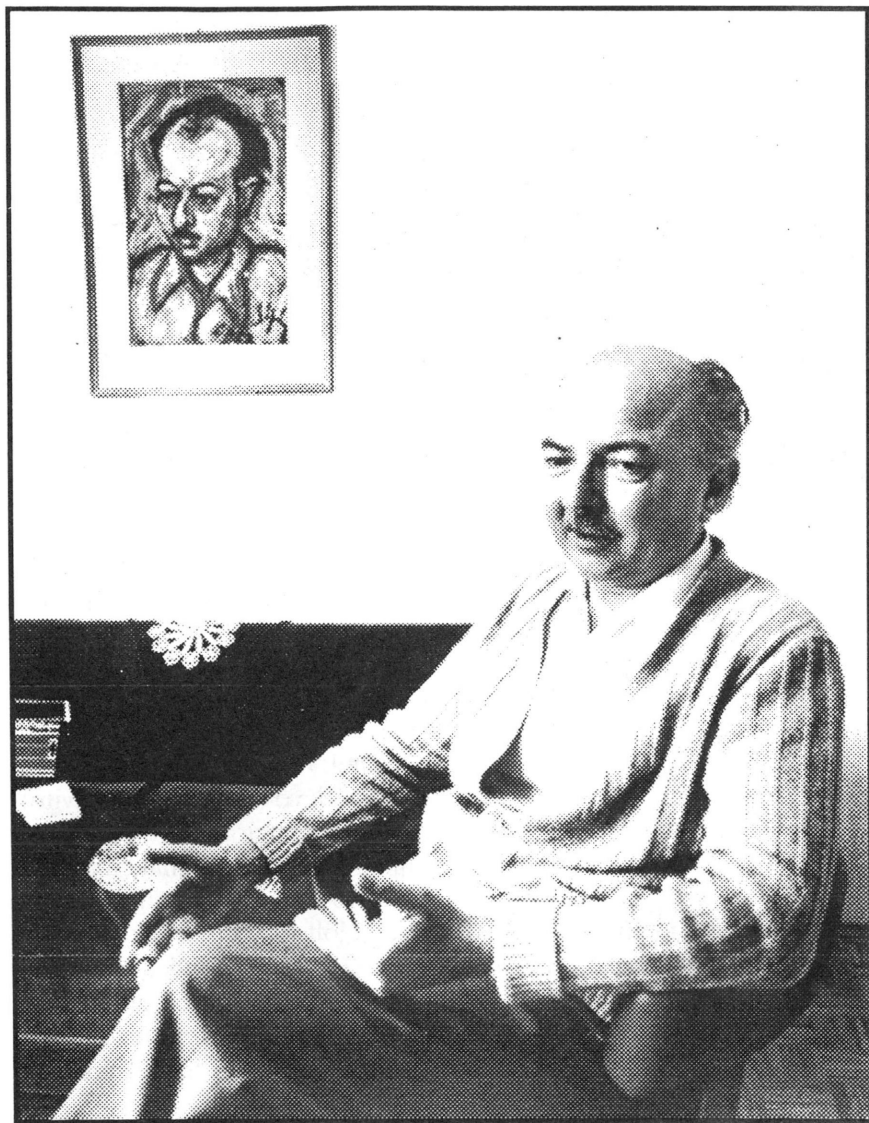
EMLÉKEZZÜNK

PENAVIN OLGA

Az „emlékező ember”, mégha szelektív memóriával, emlékezettel rendelkezik is, így a matuzsálemi korban is sok mindenre emlékezik. Emlékezik ismerősökre, kollégákra, eseményekre, történésekre, állapotokra, sok és sokféle emléket, emlékképet ápol, őriz ma is élte alkonyán. Így emlékezem én is Szeli „tanár úrra”, a pályakezdő fiatalemberre, a Tanárképző Főiskola másodéves hallgatójára, amikor két másik társával, Juhász Gézával és Nagy Máriával, a sakkozónővel ült a tanterem legutolsó padjában, várták a magyar nyelv előadóját, Nyúl bácsit. Nyúl bácsit azonban nyugdíjba zavarták, és én jelentem meg, némi zúrt okozva. Ők, akik Bárczit, Paisot hallgatták, most egy kezdő főiskolai tanár „kezébe kerültek”. Nekem sem volt éppen mindegy, a latin–magyar–olasz diplomámmal magyar nyelvészetet előadnom. Ők nem tudták feledni a Bárczi-korszakot, én meg állandó kisebbrendűségi érzéssel küszködtem. A háború alatti magyarországi tanulmányaik után meg kellett elégedniük a mi „tálalásunkkal”, ami nem volt éppen a legutolsó, hisz mi is igyekeztünk.

A főiskola elvégzése után évek során – kb. ötven év alatt – sok és sokféle szerepben, situációban, kollegiális együttes működésben találkoztunk, hisz 1945 óta volt tanár, matematikatanár, a magyar nyelv és irodalom tanára (minden szinten oktatott), tanfelügyelő, igazgató, egyetemi tanár, intézeti igazgató, tanszéki főnök, irányító, tudományos kutató, író, közíró, nyelvi kérdések boncolója, akadémikus, zsűritag, elnök, a felkérésekre ugyanis mindig igenlő választ adott, vállalta a legnehezebb feladatokat, ha a kultúrát, a művelődésünk ügyét szolgálhatta.

Fuimus.

Szeli István (Lazukics Anna felvétele)

SZELI ISTVÁN RÓL EGÉSZEN SZEMÉLYESEN

B O R I I M R E

Az ötödikes gimnazista emlékeit kell felidézni, s ezekben az emlékekben azt a harctereket megjárt, a háborúból akkor nemrégiben érkezett fiatal, huszonöt éves egyetemistát, akit a szükség és az alkalmasság állított a zentai gimnáziumban a katedrára a szigorú, irigylésre méltóan fehér hajú Csincsák tanár úr után, aki a stilsztika rejtelmébe akart bennünket, ötödikes gimnazistákat beavatni elsősorban pedáns szigorával. Új tanárunk az irodalomismeret vonzóbb terepének bejárására csábított bennünket. Szabad és inkább baráti, mint tanári viszonyt teremtett diákjaival, e sorokat író emlékezővel is, akihez viszonya, mint húsz esztendővel ezelőtt megírta egykori önmagáról, az ötödikes gimnazistát 1945-ben „egyenrangú partnerének” tartotta. Bejáratos volt Zentán a Csirkepiacra nyíló egyik utca elején lévő lakásába is, s a nyitott gangon megcsodálhatta a megterített asztalnál tanára kedves csemegéjét, a tányéron a legalább négy-öt ujjnyi vastag szalonnát, a tavaszi alkonyatban pedig elkísérhette a Népkertbe, ahol a nőszülni készülő boldog udvarló ment a teniszező feleségjelölt elé. Óráin az irodalom élővé és fontossá, érdekessé vált mind az ötödik, mind a nyolcadik osztályban, amikor tanárunk volt. Pedig nem kis feladatok elé állította tanulóit. A *Bűn és bűnhődés*t elemző zárthelyi iskolai dolgozatomra nemcsak én emlékezem ma is örömmel, hanem a tanár Szeli István, aki e feladat megoldása elé állított: „A föladat egy szabadon választott olvasmány bemutatása volt, aminek a dolgozat írója a *Bűn és bűnhődés* elemzésével tett eleget. Nem is annyira a témaválasztás lepett meg,

hanem az – írta –, hogy a tizenöt és fél éves diák szinte teljesen birtokában volt a fejlett esszéstílus kifejezési eszközeinek, hogy oly magabiztosan bánt a költészettan fogalomkészletével, a világirodalom analógiás példáival, s hogy ezt az egész ismeretanyagot milyen természetesen építette bele a rögtönzött dolgozatszövegbe.” A feladat megoldása most sem a dolgozatot író diákok, hanem a tanárt dicséri, aki elő tudta hívni a diákban bátortalanul pislákoló ismereteket. Az emlékcso-korba pedig hadd tegyek még egy szál adalékot: a *Bűn és bűnhődés* mellett ma is élénken él emlékezetemben egy másik iskolai dolgozat is, amikor Tóth Árpád *Elégia egy rekettyebokorhoz* című versét elemezte az osztály. Kétszeri „hallás” után kellett méltatni az iskolacsengő két megszólalása közötti idő alatt, hiszen Tóth Árpád verseskönyvével a kezében lépett az osztályba, kétszer egymás után felolvasta a verset, s nekünk remekelni kellett, s remekeltünk is! Nem emlékszem, hogy valaki is közülünk nehezményezte volna az ilyen feladványok megoldásának a követelményét. Közben fájlaltuk, hogy 1947-ben Újvidékre költözött tanulni és tanítani, és örültünk, amikor 1948 őszén hírül vettük, hogy ismét tanárunk lesz. Az érettségi bizonyítványunkat az ő aláírása is hitelesíti.

Nem szakadtak meg a kapcsolatok tisztelettel szeretett tanárommal az elkövetkező években sem. Ő a zentai gimnázium igazgatója, én Csókán tanár, s a gimnazista Fehér Kálmán volt a gyalogpostásunk, amikor készülő (s 1955-ben megjelent) *Bevezetés az irodalomelméletbe* című tankönyve kéziratának első olvasói egyike lehettem. 1962-től pedig már együtt dolgozó munkatársak voltunk a Magyar Tanszéken, s nem egy jelentős kezdeményben támogattuk egymást törekvéseinkben, hiszen alapvető célkitűzésünkben egyetértésünk erre biztatott bennünket. Együtt voltunk Bányai Jánossal (akkor még tanársegéd), Major Nándorral és Olajos Mihállyal, hogy aláírásunkkal nyomósítsuk azt a kiáltványt, amelyet a *Híd*ban tettünk közzé *Indítvány a Hungarológiai Intézet megalakítása* címen, s amikor az intézet megalakult, Szelei István igazgatója, én egyik legfontosabb tervmunkálatának, a jugoszláviai magyar irodalom múltja kutatásának voltam a vezetője. Együtt voltunk a Forum Könyvkiadó *Hagyományaink* címen indított kiadványsorozatának a szerkesztőbizottságában Juhász Gézával hármásban. Végül is kettőnk kitarító összefogásából született az a kis munkaközösség, „műhely”, hogy középiskoláinkat magyar irodalmi olvasókönyvekkel és irodalomtörté-

neti összefoglalókkal lássuk el: Szeli Istvánnak *Az irodalom könyve* az I. osztály számára 1963-ban, az enyém, a második osztályosoknak 1964-ben jelent meg s fokozatosan egészült ki mind a négy középiskolai évfolyam számára készült nyolc tankönyv. Közösen írtuk meg a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében készült hatkötetes magyar irodalomtörténet hatodik kötetébe 1966-ban *A magyar irodalom Jugoszláviában* című részt, majd 1982-ben *A magyar irodalom története 1945–1975* című nagy összefoglaló negyedik kötetébe *A jugoszláviai magyar irodalom* című fejezetet.

E nem teljes emlékekkel fűszerezett bibliográfiai szemlével párhuzamosan egy gazdagabb szemle is megírható azokról a művekről, amelyeket Szeli István kiegyensúlyozott, alkotó, művelődés- és irodalompolitikánkba merülő tudós egyénisége alkotott, aki ezeket írva tágabb horizontokat is pillantásával befogó eszmetörténésze nemcsak a vajdasági magyar irodalomnak a maga is vállalta tizennégy könyvével, ahogyan azokról számot adott legújabb, most megjelent *Emlékezések könyve* című kötetének kiadói jegyzete. Az eszményi tudós magatartásának leírását Bárcki Gézárról beszélve maga fogalmazta meg: „Intelligens szellemsége... éppúgy ellenállt a nyelvi, nyelvhasználati, nemzeti s minden más kizárólagosság, szólam és illúzió kísértésének, mint ahogy teljes tudását és tekintélyét mozgósította a nyelv életterét veszélyeztető erőszakos beavatkozás, pl. az államnak, a hatóságoknak, a kormányzati szerveknek a nyelvszabályozásra formált jogigénye ellen.”

Mínta a magyar–délszláv kapcsolattörténeti stúdiumokkal jegyezte volna el magát már pesti egyetemi tanulmányai idején, amikor *Az ember tragédiája* délszláv recepciójával foglalkozik, majd első, nagyigényű könyve is, a *Hajnóczy és a délszlávok* (1965) eszmekörében ott vannak a kapcsolattörténeti indíttatások, párosulva történelmi kitekintéssel és eszmetörténeti vizsgálatokkal, de egy költői bravúrral is, a horvát jakobinus dal magyarításával. Az életmű egy egész vonulatának domborzata rajzolódik elénk, ha a fentiekhez soroljuk a Székács Józseffel való foglalkozást: a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián Székács József délszláv népdalfordításairól ad elő 1983-ban, s ugyanerről könyvet is ír *Székács József és műve* (1986) címen. E kapcsolattörténeti vonulat mellett ott van a másik, a „nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom” fogalompárjában összegeződő érdeklődése – a vajdasági magyar irodalom tanulmányozásának a közvetlen következményeként, s egyforma

figyelemmel és szempontjai gazdagságával kíséri a magyar kultúra útjait Jugoszláviában, s ugyanennek a kultúrának az „élettanát” is figyelve a „peremkultúra” fogalmában lelve felismeréseinek terminológiai megjelölésére. Fontos és produktív felismerése volt, hogy a kisebbségi kultúra interpretációja elképzelhetetlen a nyelvi kultúra vizsgálata nélkül, és tapasztalatait e téren három pillérre helyezte: etikaira (*Nyelvhasználatunk etikája*, 1985), a „nyelvi őrszolgálat” kérdésére, hiszen a kisebbségi íróknak és tudósoknak a „nyelvi vártán” is állnia kell (*Hosszú útnak pora . . .*, 1991) és a *nyelvi kultúra problémáinak előtérbe helyezésére* (*Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk*, 1997), s ide kell kapcsolnunk a fiatal Bárczi Gézáról írt könyvét is (1996), bevilágítva a nyelvtudós vilásképe kialakulásának homályban maradt részleteibe. Szinte természetes mindezek után, hogy a magáról valló tudós is könyvekben kínál adalékokat a maga pályaképe megrajzolásához, gondolok részben a *Történi történelem* (1981), részben az *Így hozta a történelem . . .* (1988) című kötetekre. E művek mutatják, hogy a hűvösnek feltételezett tudósnak lírai a vilásképe, s éppen ezek az írásai jogosítják fel egykori diákját, majd a vele együtt dolgozó társát, hogy maga is a személyes közlésre váltson át, a rideg, tárgyias előadást a vallomás szelídebb változatával cserélje fel, elkerülve az elemzés könyörtelenségét is. Mert akit megismertem, huszonöt éves fiatalember volt, most pedig a nyolcvanévesnek kíván erőt, egészséget a maga és a *Híd* szerkesztősége és olvasói nevében, mint kívánni illik. Írta pedig a most már hetvenkét éves szerkesztő, s idézi az ünnepeltnek a legújabb könyvébe (*Emlékezések könyve*) neki dedikált mondatot: „öreg és örök barátsággal”.

REGGELI TALÁLKOZÁSOK

KALAPIS ZOLTÁN

Hetven felett az ember életrendje már megállapodott – reggeli bevásárlás, délutáni pihenő, időközben pedig egy kis tedd ide-tedd oda –, ebből kiforgatni alig lehet. Minden lépése jól kiszámítható, talán még az is, hogy meddig tart az élet . . .

Korán kelő lévén hat után már tejjel, kenyérrel, újsággal a kezemben nyitom a liftajtót, majd egy-két óra múlva előfordul, hogy újra lemegyek, hogy megvásároljam azt, amit elfelejtettem, esetleg csak azért, mert némely bolt később nyit.

Nos, ilyenkor, a második „nekifutás” idején szoktam olykor találkozni nyugdíjas kollégámmal, Szeli Istvánnal, aki mindenkinek csak Tanár Úr, még nekem is, az autodidaktának.

Messziről látom imbolygó alakját – már egy ideje elunta a frisset, csak a lassút járja –, kezében az elmaradhatatlan csendes társa, a sétabot. Alighanem rosszul fogalmazok: ez valójában egy könnyű, vékony sétapálca, ezüstnyelű. Családi ereklje. Öregapja, Szeli Antal tanító, korán alighanem egyetlen óvó bácsija – akinek a helytörténész Dudások egyike rigmusokba foglalta bohém életét –, vette beamter fiának 1896-ban, a millennium évében. Krúdy hősei hordtak ilyeneket a sétatereken, a lombos fák alatt, de ennek a mostaninak már sokkal prózaibb a rendeltetése: az a funkciója, hogy viselője három lábon járjon.

Ahogy közeledik, magasba emeli horgas pálcáját, s tiszteleg vele, mint a katonatisztek kardjukkal. Egy kicsit feszélyezve érzem magam, mert a szabályzat szerint nekem az ilyesmi nem jár, hiszen még

karpaszományos sem voltam, csak közönséges baka. Valójában nekem kellene szalutálnom kultúránk marsallja, művelődési életünk Nesztóra előtt. Mire közelebb kerül, addigra elhessegetem ezeket a „katonásdi” gondolatokat, amelyekhez egyébként sincs semmi közünk, nem beszélve arról, hogy rezervisták sem vagyunk, kikoptunk már a tartalékállományból is.

Afféle „civil bagázként”, ráérő, kivénhedt kegydíjasokként váltunk néhány szót, meg szomszédként, sorstársként („hogy szolgál az egészséged?”), de bevásárlóként, két személyre zsugorodott családunk mindennapi ellátójaként is. Korábban beteg, ágyban fekvő feleségének „rendeléseit” teljesítette, amióta özvegy lett, rá nehezedik minden teher, meg a hozzá költöző fiára. Ma leves lesz csirkeaprólékból, tudom meg, ehhez kell egy csomó zöldség, amit majd a kofáskodó bosnyák menekülnél vesz meg. Én virágföldért jöttem le. Elújságolom neki, hogy feleségem jóvoltából az egyik mellékhelyiségben telelt növények máma kikerülnek a teraszon sorakozó plasztik edényekbe. Oda kell a sokféle keverékből álló, tápdús termőföld. A hosszú téli kényszerszikkadás után gyorsan teleszívják magukat az éltető nedvekkel, úgyhogy nem is bokrokká, hanem bársonyos levelű, tömött muskátlisövénné válnak, sok-sok sarjadó rüggyel. Tavaly is, virágfakadáskor, csaknem százat számláltam meg . . .

Ilyesfélékkel traktálom a tudós professzort, aki azonban most, akár csak én, a „háziférfi” szerepében van itt (ha van háziasszony, akkor talán lehet háziférfi is). Miután szépen különválasztottuk a fontosat a kevésbé fontostól, sort kerítünk az érdeklődési körünkbe vágó témák boncolgatására is. „Hallottad-e”, „olvastad-e”, „járt-e a kezében”, „megvan-e neked ez vagy az”, „befejezted a . . .”, „mihez fogtál hozzá” – ilyen és ehhez hasonló kérdések merülnek fel, önbizalmat is gerjesztve, abban az értelemben, hogy öregember nem vén ember . . . Esetleg csak „emlékező ember”, mint ahogy a nyolcvanadik születésnapjára megjelent *Emlékezések könyve* sugallja. Olvasóját még a búcsúzás hangja is megérinti, a vég, az elmúlás hangulata, „ez az utolsó munkám” szomorúság kedélyállapota. A szerzőknek azonban nem szabad mindent elhinni, mondták már mások is, nem azért, mert nem mondanak igazat, hanem azért, mert nem mondanak el mindent. Saját fülemmel hallottam hivatkozását a hosszú életű ősökre – a kilencvenhat éves öreganyjára, a kilencvenéves anyjára –, ami, ugye, nem más, mint utalás arra, hogy az

utódok is esetleg számíthatnak a matuzsálemi korra. Új könyvét Zentán a Thurzó Lajos Közművelődési Központnak ugyanabban a termében mutatták be, amelyben a *Hosszú útnak porát* . . . is prezentálták hetvenedik születésnapja alkalmával. Ha tréfás hangon is, de félreérthetetlen célzás történik arra, hogy itt most egy új hagyomány van születőben, a hetvenedik és nyolcvanadik után jöhet majd a kilencvenedik is, ugyanott, a zentai művelődési házban . . .

Lassabban a testtel – veszem fel a fonalat –, ilyen korban már óvatosabb is lehetne az ember, nem lehetne kiegyezni a nyolcvanötben?

Nyolcvanöt vagy kilencven, ebenguba. A lelke mélyén ő is tudja (s vele együtt én is, aki a magam hetvenhárom évével akár kezét csókolommal is köszönhetnék neki), hogy több van mögöttünk, mint előttünk, akárhogy is számítjuk, az út végét járjuk, s ballagunk az Isten kertje felé: ő a zentaiba, én az újvidékibe . . .

Ilyen sötét gondolatokkal nem emésztjük magunkat reggeli találkozásaink során. Láttam ugyan mély gyászban felesége halálakor, vagy kedvetlenül, ha betegség sanyargatta, de általában „vidámak és bohókák” vagyunk, mivel kevéssel is beérjük. Őt fel szokta dobni egy-egy tanszéki találkozó („a magyar nyelvi és irodalmi műveltség fenntartásának és ápolásának talán legfontosabb intézménye ezen a magyar kultúra szempontjából természetlennek tartott tájon” – írta egy helyütt), egy-egy irodalmi est vagy könyvbemutató. És persze szülővárosának rendezvényei, ahová szinte mindig meghívják, kocsival jönnek érte, vendégül látják. Meghatóan ragaszkodik Zentához, ahol bölcsője ringott és díszpolgár lett, ahonnan elindult vaskereskedő-inasként és egyetemi tanárrá, akadémikussá vált. Annyira lokálpatrióta, hogy ereiben talán még a Tisza vize is kimutatható. Most már többet tudok az ő szülőhelyéről, mint az enyémről, ami persze nem is olyan nagy kunszt, mert a messzi Argentínában születtem, s egyéves koromban hoztak haza, úgy-hogy élményeim nincsenek, ismereteim másodkézből valók.

Szeli István minden zentait számon tart, a derékba tört ígéreteket is, tudományos tevékenységet emleget még ott is, ahol tudományos munka nincs, vagy elenyésző. Ilyen esetekben is csak arról lehet szó, amit már évekkal ezelőtt megfogalmazott: „Egy készülő, önmaga megteremtésére vállalkozó kultúra nem mondhat le egyetlen összetevőjéről sem . . . hogy egy közösség kulturális képe megalkotott legyen, a kimagasló csúcsokon

kívül a szelídebb lankákat is bele kell illeszteni a képbe.” Ősök, alapkövek után kutatva magam is megfogadtam ezt a tanácsot, bár olykor kétségeim is megmaradtak.

Akárhogy is nézem, Zenta már mintegy százötven éve a világ közepe, mivelhogy a családi emlékezet a XIX. század derekáig ér, egy kis megerősítéssel azonban a XVIII. századig is. Az öreg Szeli Antal már Zentán született (1901-ben halt meg), de gyermekkorában még Brassóban töltötte a vakációt öregapja szőlejében. A korábbi kibocsátóhely már ködbe vész, alighanem Alsó- vagy Felsőszeli lehetett (Máramaros vm., galantai járás), amely most Szlovákiához tartozik Dolné Saliby, Horne Saliby néven. Na, tessék, most csak mondja valaki, hogy nincs valóságalapja annak a hiedelemnek, hogy minden rendes magyar ember előbb szlovák volt (vagy német, bunyevác, horvát, szerb, esetemben bolgár), lehet, hogy ezentúl úgy kellene köszöntenem, hogy Saliby úr!

Komolyabbra fordítva mondanivalómat beszélgetéseink témáiról, elmondhatom még, hogy a Tanár Úr gyakran szóba hozza egykori tanárait is. A középiskolából dr. Petényi Gyula magyartanárt („én mindig a legjobb dolgozatokat írtam nála”), Cellik István latintanárt („Horatius epódoszait egzamináltatta velem”), az egyetemről pedig Szekfű Gyulát, Horváth Jánost, Pais Dezsőt, Zsirai Miklóst.

Lassan-lassan már csak a régi emlékeink élnek bennünk, azokat idézzük . . .

Így telnek tehát ezek a mi véletlenszerű reggeli találkozásaink. Ha keresném, az egyik napon azonban biztosan megtalálnám házunk előtt: szombaton reggel az öntött túróval érkező mozsori tejesasszonyra várakozva. Ez a tejtermék egyébként csak a mi szótárunk szerint öntött túró (Srpskohrvatski–mađarski rečnik II.), egyébként oltott vagy ótott túró.

Most, hogy ezt tisztáztam, elmondanám még azt is, hogy találkozásainkat nem bízuk mindig a véletlenre. Gyakran tárcsázuk egymást egy-egy elfelejtett adat vagy elkallódott folyóirat ügyében, egy-egy könyvért vagy fénymásolatért. Becsöngetünk egymáshoz a kért valamiért, apró figyelmességgel a kézben, vagy azzal távozva. Legutóbb a zentai rendezvény meghívóját vehettem kézhez a szintén nyolcvanéves Kaibara Ekiken XVII. századi japán filozófus, tudós és esszéíró négysorosával (Kosztolányi Dezső fordításában): „A mult, a mult / a porba hullt. /

Mint röpke éj, oly gyorsan elhaladt. / Jaj, mit álmodtam nyolcvan év alatt.”

Hát így múlnak napjaink véletlen és tervezett találkozásainkkal, itt a szellős és lombos Limán I-en, a dunai sétányra és a Strandra vezető, Fruška goráról elnevezett utcában, annak is egy sűrű blokkházában és egy piros toronyházában.

Elillanó életünk hátralevő minutái . . .

TISZTA LELKIISMERETTEL (I.)

Beszélgetés dr. Szeli István akadémikussal abból az alkalomból, hogy közelgő 80. születésnapja alkalmából az Ünnepi Könyvhétre megjelent az Emlékezések könyve című új kötete

– A Tanár Úr '81-ben valami olyasmit mondott, hogy amikor az ember betölti a hatvanadikat, akkor már ne nagyon tervezzon, és legfeljebb csak annyit csináljon, amennyit bír. Hál' istennek ehhez nem tartotta magát. . . . Hogy telik a nyugdíjas időszak?

– Annak most már huszadik esztendeje, hogy nyugdíjban vagyok, és lassan meg is feledkezem ezekről a bölcsességeimről, amelyekről itt-ott nyilatkoztam, de nem én magam tehetek arról, hogy íme, még mindig jelen vagyok ebben a világban, noha hatvan már jócskán elmúltam. Valahogy a nagyszüleimre, dédszüleimre gondolok, akik mind kilencvenen fölül voltak, amikor távoztak az életből. Az egyik dédanyám a '48-as szaladásnak aktív részese is volt, Zentáról Szegedre . . . Hogy azonban visszatérjek arra, mi minden foglalkoztat mostanában: egy könyv megírásán dolgoztam az utóbbi időkben. Ennek a meglehetősen hosszú pedagógiai pályának a tapasztalatait gyűjtöttem egybe, s azt próbálom most egy könyvbe összesűríteni, méghozzá olyanformán, hogy nem emlékképeket, tehát nem magát a tárgyasult emléket fogalmazom meg, inkább emlékezésről van szó benne, tehát lélektani folyamatról.

– Mikor döntötte el, hogy tanári pályára lép? Ez valamilyen korai példaképek követése volt? Mi hozta az elhatározást?

– Olyan tizenöt, -hat éves koromban ötlött föl ez a gondolat bennem, amikor az akkori viszonyok között – a harmincas évekre gondolok, a régi jugoszláv idők harmincas éveire – Zentán csak algimnázium működött, az egykori főgimnáziumot ugyanis leépítették a királyi diktatúra

alatt. A négy gimnáziumot elvégezve azután fölmerült bennem, hogy most mit tehetek, mit kell tennem a következőkben. Hároméves kiesés következett be a tanulmányaimban, míg végül a hosszú pauza után valamilyen diákmentő akció révén hozzájutottam egy ösztöndíjhoz, amiből azután Szabadkán tovább tanulhattam. És akkor vettem észre, hogy ez a három esztendő, ami így kimaradt a tanulmányaim sorából, valamire megtanított engem: az életet a maga realitásaiban élni, tapasztalni, észlelni és levonni a levonandókat, a tanulságokat belőle. Akkor úgy láttam, hogy az egyik legnagyobb fogyatékoság a mi életünkben az, hogy a tanintézeteink nem állnak a hivatásuk magaslatán. Ki is fejtettem aztán néhány cikkemben, abban a könyvben is, ami most jelent meg, hogy ezek a tapasztalatok aztán mit eredményeztek. Lényeg az, hogy tizenöt, -hat éves koromban döntöttem további sorsomról: tanárnak kell lennem, mert ezen, ami a mostani iskolában folyik, ezen változtatni kell. És én akkori nagy optimizmusomban úgy hittem, hogy majd változtathatok is. Ez volt a döntő, ösztökélő mozzanat, ami a tanári pályára vitt. Aztán ment minden a maga útján, persze nagy zökkenőkkel, kihagyásokkal, mert hát közben lezajlott egy világháború is, amiben részem volt keleti fronttal meg egyéb viszontagságokkal. Ismét egy nagy pauza állt be tanulmányaimban, mert a pesti egyetemi éveimet ott kellett hagynom a háború miatt. És jött 1948, aztán a szakadás a keleti blokkban, meg . . . egyszóval sok mindenféle, ami ismét lehetetlenné tette a továbbtanulást, és tizenöt esztendő kihagyás után, valamikor '58-ban sikerült az államvizgát letennem, illetve '58-ban kerültem olyan helyzetbe, hogy Sőtérnél, Pais Dezsőnél és másoknál letehessem az államvizgát. Tehát ezek voltak pályám elhatározó motívumai. Voltaképpen az én egész negyvenesztendő aktív tanárkodásom abban merült ki, hogy igyekeztem megfelelni magam egykori ideáljainak. Hogy ez mennyiben sikerült, mennyiben nem, az nem az én megítélésem dolga, de örülök annak, hogy egykori hallgatóim, diákjaim szívesen emlékeznek vissza azokra az évekre, amikor közünk volt egymáshoz.

– A Tanár Úr életrajzát nézve felvetődik a gondolat, hogy szereti a kockázatot, szeret újrakezdeni, szeret első lenni. Ugyanis egészen fiatalon, talán az egész országban a legfiatalabb igazgatóként volt a zentai főgimnázium élén, elsőként ment külföldi tanulmányokra a háború után; 1918-tól számítva elsőként doktorált magyar nyelven nálunk, első igazgatója, alapító-igazgatója volt a Hungarológiai Intézetnek, a Tanár Úr adta ki

nálunk az első magyar nyelvű középiskolai tankönyvet a háború után stb. Szereti a kezdést?

– Korántsem! Ha jobban meggondolja az ember, ez voltaképpen nem valamilyen túlzott ambícióknak a következménye volt, hanem kényszerhelyzeteké. Ezeket a feladatokat vállalni kellett, csinálni kellett valakinek, és úgy látszik, kevesen voltunk, akik vállalták, hogy eleget tesznek az ilyen feladatoknak, mint például ismét fölfejleszteni egy algimnáziumot főgimnáziummá, vagy szinte semmiből teremteni programokat, tankönyveket, intézményeket vagy egyesületeket szervezni, beleszámítva még az Akadémiát is . . . Valóban, ezt valakinek csinálni kellett. Én mertem csinálni. – Nem azt mondom, hogy jól csináltam, de vállaltam . . . Nem azért, mert különleges képességeim ezt lehetővé tették, hanem egyszerűen arról van szó – ahogy az előbb említette –, hogy beledobtak a mélyvízbe, és ott helyt kellett állnom.

– Menjünk sorjában. Az első jelentősebb állomás Zenta, a gimnázium fölfejlesztése. Egyáltalán mit jelent a Tanár Úrnak Zenta?

– Hát, Zenta . . . Nemrégiben a *Forrás* című kecskeméti folyóirat arra kért, hogy beszéljek arról a városról, községről, helyről, amely a legmélyebben él bennem. És annak ellenére, hogy most már Újvidéken éppen annyi esztendő töltem el (negyvenet), mint amennyit Zentán, azt kell mondanom, hogy itt mindig valahogy vendégnek éreztem magam. Viszont akárhányszor Zentára utazom, akkor mindig *hazautazom*, annak ellenére, hogy már senkim az égvilágon az élők között Zentán nincsen. De a *hazautazni*, valakihez-valamihez szervesen, organikusan oda tartozni, ez az ösztön az, ami engem Zentához vonz ma is. Az *Emlékezések* könyvében rengeteg zentai élményanyagom van feldolgozva. Nemcsak a diákévek, nemcsak a családalapítás, és nemcsak az első közéleti szereplés fűz Zentához, hanem egy olyan atmoszféra, amit én sehol másutt nem találtam meg. Ez az oka annak, hogy Zenta áll minden tettem, gondolatom hátterében. Családi titkot mondok el, de talán érthető lesz ez is: Újvidéken két unokám él, de az anyjukat (a menyemet) Zentára küldtem megszülni őket, hogy az anyakönyvi kivonatban az szerepeljen: „született Zentán” . . . Van ennek a zentai voltomnak egy érdekessége is. Sokszor emlegettük mostanában, kilencvenhatban, -hétben, a zentai csata háromszáz éves évfordulója alkalmából azt, hogy én magam is a zentai csata napján születtem – igaz, néhány évszázaddal

később –, szeptember 11-én. Ilyen mozzanatok játszanak közre többek között, amelyek az embert érzelmileg is kötik a szülővárosához.

– *A Tanár Úr a zentai gimnáziumban tanárként, igazgatóként dolgozott, utána a Tisza mente tanfelügyelője volt, később tankönyvíróként, egyetemi tanárként dolgozott – töviről hegyire ismeri a vajdasági magyar nyelvű oktatás történetét, fejlődését, problémáit . . .*

– Abban az időben, '45-től kezdve, valahogy nagyobb – nem is tudom, minek nevezzem – kedvvel-e, nagyobb elánnal, nagyobb erőbefektetéssel, lelkesedéssel-e, nem tudom, miféle többlettel dolgozott az a pedagógus, mint ma. Ma pl. teljesen jogosnak ítéljük meg a sztrájkot. Annak idején eszünkbe sem jutott (pedig az is elég nyomorúságos világ volt), hogy netán munkabeszüntetéssel adjuk tudtukra az illetékeseknek a szociális helyzetünket. Képesek voltunk még arra is, hogy a tanyavilágot járjuk biciklin, hetven–nyolcvan esztendő írástudatlan öregasszonyokat tanítsunk írni-olvasni. Ma ilyesmiről szó sem lehet! Nemcsak azért, mert ma sokkal kevesebb az írástudatlan, mint akkor volt – most is akad –, hanem más volt a hozzáállás, az ambíció, más fűtötte az embereket, mint ma. Ma bizony legtöbben csak afféle kenyérkereseti forrásnak tekintik a pedagógiai pályát. Nem akarok általánosítani, de valahogy az a vállalkozó szellem, ami akár egy Szabó Györgyöt, akár egy Korom Tibort és sok más fűtött, az mintha lankadna, és nem volna olyan intenzív, mint annak idején.

– *A Tanár Úr részese volt az anyanyelven történő oktatás megszervezésének, kialakításának. Miért tekinti ezt fontosnak?*

– Az anyanyelvű oktatást semmi nem helyettesítheti! Miért? Hát ezt is kifejtettem több könyvemben, többek között a Bárczi Gézaról szóló könyvemben is. Az anyanyelvnek a képzettartalmai, hangulati világa, asszociációs tere, „holdudvara” semmivel nem helyettesíthető. Ha hallok idegen nyelven egy szót, azt könnyen be tudom helyettesíteni a magyarral, de annak az idegen szónak a kimondásával nem jár bennem együtt mindaz, a képzeteknek az a rajzása, sokasága, ami a magyar szóval együtt jár. És éppen ezért van az, hogy ha az ismereteket anyanyelvemen fogadom magamba, tehát anyanyelvemen tanulok, akkor a fogalmak láncolata sokkal erősebb, szilárdabb és tartósabb lesz, mintha egyszerűen csak elvont jelentéseket rakok egymás mellé, mert abból soha nem alakul ki egy olyan képzetsor, amely az egész fogalomkört bevilágítja, érthetővé teszi, és mélyen beágyazza tudatvilágomba.

– *A kezdések sorába tartozik az is, hogy első elnöke volt a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületnek. Irodalomtörténész létére igen sokat foglalkozik a nyelvvel . . .*

– Mondjam azt, hogy ezt is úgy örököltem? Horváth Jánosnak, akit én a legnagyobb magyar irodalomtörténésznek tartok ma is, és mondhatom, büszke vagyok arra, hogy a tanítványa voltam a negyvenes évek elején, Horváth Jánosnak nem egy dolgozata, tanulmánya foglalkozik az egyetemi hallgatók nyelvvel, íráskészségével. A *Tanulmányok* című kötetében is van egy hosszabb tanulmány, amelyben erről beszél. Ezt a témát a kezdettől fogva magaménak éreztem, nemcsak azért, mert Horváth János, Bóka László és mások is foglalkoztak vele, hanem én magam is tapasztalom, hogy sem irodalom, sem művészet és semmilyen más szellemi életforma, kellő nyelvi ismeretek nélkül nem művelhető. A nyelv alapvető föltétele minden szellemi tevékenységnek. A nyelv nemcsak a fogalmak, nemcsak a tudás, nemcsak ismeretek gyűjtőedénye, hanem ugyanakkor egy egész belső világnak a tükröződése is. Így kell tekintenünk rá, ezt kell értékelnünk a nyelvben. Sokkal szélesebb, tartalmasabb, gazdagabb fogalom, mint amit a köznapi beszédben értünk rajta. Nem olyan régen még előadást is tartottam erről, a tanszéki kollégák pedig azzal tiszteltek meg, hogy nemrégén „élőnyelvi” nemzetközi konferenciájukon elsőként szólaltattak meg arról, hogy milyenek látom a nyelvkérdést a mai világban – annak ellenére, hogy valóban nem vagyok nyelvész! Az „élőnyelv-konferencia” nyilván nem lexikológusok, nyelvtörténészek, vagy az összehasonlító nyelvészet szakembereinek az ügye – az élőnyelv mindannyiunké, és ezért mindannyiunknak tenni kell érte valamit. Ezt az elvet próbáltam hangoztatni, és ma is ezt hangoztatom, ahol csak lehet. Ugyancsak a *Forrásnak* küldtem a napokban erről a témáról egy tanulmányfélélet, amit a tanszéki értekezleten olvastam fel, úgyhogy ez ma is foglalkoztat, állandóan, egész pályám alatt legfontosabb dolgaim közé tartozott.

– *A nyelv kérdéséről beszéltünk, logikusan következik a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. A Tanár Úr több írásában is rámutat arra, hogy ennek a vajdasági intézménynek nem grammatikára, nem irodalomtörténetre kell elsősorban oktatnia . . .*

– Itt valóban arról van szó, hogy a kisebbségi embernek az öntudatra nevelését kell mindenekelőtt biztosítani, azt, hogy érezze, tudja, milyen kultúrához tartozik, honnan szívja ez a kultúra a nedveit, miféle intéz-

ményei vannak, melyek a létformái ennek a kultúrának. Egyszóval sokkal tágabban, szélesebben kell tekintenünk a feladatunkra, nem pusztán olyan módon, hogy megtanulom a leckét, fölmondom, és ezzel eleget tettem a kötelezettségemnek. Éppen ezért negyvenéves pedagógiai pályám alatt is sokkal nagyobb súlyt fektettem az ilyen szemlélet kialakítására, mintsem a tárgyi ismereteknek a tudására. Mivel stilisztikát is tanítottam (sok mindent tanítottam, többek között stilisztikát is, annak ellenére, hogy mint többször hangsúlyozom, nem vagyok nyelvész), ott is a nyelvnek, a stílusnak és a gondolkodásnak az egységét próbáltam megmutatni, és annak a hátterét, tartalmait megvilágítani.

– Az utóbbi években elég sok szó esett róla, tanácskozásokat, megbeszéléseket is szerveztek a témára, hogy mi az értelmiség szerepvállalása, mi az értelmiség kötelessége ezen a mi vidékünkön . . .

– Ezt a kérdést már többen is fölítették, és én majdnem minden esetben Arany Jánosra hivatkozom – kedvelt költőm egyébként Arany János. Tőle is megkérdezték annak idején újságírók és más egyéb érdeklődők: hogyan is tehet eleget a költő a nemzeti feladatainak, miképpen tud eleget tenni ez irányú kötelezettségének. Arany Jánosnak az volt a válasza: úgy, hogy jó verseket ír. Ezen, egy kissé leegyszerűsítve a dolgot, én azt értem, hogy ha az ember a feladatkörét, a feladatait, teendőit lelkiismeretesen, minden tudását latba vetve végzi, akkor eleget tett társadalmi, nemzeti és minden egyéb kötelezettségének. Ezért kell elsősorban a munkahelyünkön tökéletesen végeznünk azt a munkát, amit vállalunk. Aztán, hogy az értelmiség hol, miben vesz, vagy nem vesz részt, az már más kérdés. Én ma is azt hiszem, azt vallom, hogy ha valaki a maga munkakörében feladatainak teljes egészében eleget tesz, akkor voltaképpen eleget tett a maga nemzeti feladatainak és kötelezettségeinek is.

– Nálunk természetesen az értelmiség szerepvállalását a kisebbség szemzőgéből közelítik meg. A Tanár Úr közéleti szereplése és valamennyi írása tükrözi a kisebbség melletti sorsvállalást. Mikor szembesült először a kisebbségi léttel?

– Tudatosan ez eléggé későn jelentkezik az embernél, de egész gyerekkorától kezdve érzi azt, hogy egy közösségnek a tagja, s mint ilyen kell hogy az életben jelen legyen. Kezdve az iskoláztatástól végig az egész életpályán. Én valamikor a harmincas évek közepe felé döbentem rá néhány olyan mozzanatra, ami aztán döntően hatott ki a

pályaválasztástól kezdve a kisebbségi sorsvállalásom minden egyes tet-tére és cselekedetére. Amikor a hároméves pauza után '38-ban Szabad-kára kerültem a főgimnáziumba, ott már találkoztam emberekkel (töb-bek közt Kek Zsigmonddal is), akikhez el-eljárogattam, s kaptam olyan útmutatásokat, könyveket és tanácsokat, amiket azután e tekintetben is fel tudtam használni. Ahogy később követtem az életpályáját, láttam, hogy tetteiben, feladatvállalásaiban és írásaiban szüntelen jelen van az a tudatos kisebbségi gondolat, tehát egy nemzetiségi és nyelvi közös-séghez való tartozásnak a tudata, ami azután meghatározza a cselekvé-seit is minden téren. Többek közt az én pályaválasztásom is ezzel függ össze mint kisebbségi öntudatom megnyilvánulásának egyik formája.

– *Érezte-e hátrányát a pályája során annak, hogy kisebbséginek szüle-tett?*

– Minden időben és minden rezsimben, mindenféle kisebbségi álla-potban jelen vannak ezek a hátrányok, és könnyen kimutathatók. Éppen a kisebbségi élet tapasztalatai tanítják meg az embert arra, hogyan lehet ezeket a hátrányokat azután eliminálni, hogyan lehet ezeken az ember-nek túltennie magát. Én azt hiszem, hogy jórészt a közéleti pályámon is ez mutatkozik meg, hogyan, miként kell ezeket a hátrányokat előnnyé változtatni, ha lehet . . . de legalábbis megszüntetni.

– *Ezt célozták azok az írásai, könyvei, mint amilyenek az Utak egymás felé, a Hajnóczy, a Székács . . .*

– Igen, ezek többé-kevésbé az itt élő népek együttélésének a téma-körére vannak hangolva. Hajnóczy vukovári alispán volt II. József alatt a felvilágosodás korában. Ő is azok közé tartozik, akiknek a munkáiból még ma is sok tapasztalatot le lehet szűrni. Kimondja például: nem a tolerancia, hanem az embereknek teljes egyenjogúsága kell hogy ér-vényre jusson, és az hozza majd meg a várt gyümölcsét ebben az életben. Tehát nem *hirdetnünk* kell az elveket, a tolerancia elvét, hanem azoknak az elveknek a tanítása szerint kell élnünk, akkor válunk valóban egyen-rangúvá és egyenjogúvá.

(Befejező része a következő számunkban)

Az Újvidéki Televízió Faggató című félórás portréműsorában hangzott el két folytatásban 2001. május 22-én és 29-én, valamint az ismételtesben 23-án és 30-án. A szerkesztő-riporter Kartag Nándor volt.

AZ EMLÉKEZÉS FORMÁI

BENCE ERIKA

Szeli István: *Emlékezések könyve*. Vallomás, tanúság, számadás. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

Az *Emlékezések könyve* az – mondja róla szerzője –, „amire e szó szerkezet valódi, közvetlen jelentése utal: kulturális és tudományos életünk egy résztvevője (hivatása gyakorlásával kapcsolatos) élményeinek, tapasztalatainak, viselt dolgainak, a vele és általa törtéteknek két könyvfedél közé sorolása mások számára is okulásul” (176. l.). A megéltség, a tanúságtétel és az összegezés formáit jelentik műfajai: az „értelmi és érzelmi síkon zajló történés”-ként értelmezett *emlékezés* folyamatát rögzítik. Épp e lélektani aspektus az, ami megkülönbözteti őket a vallomás nyelvezetét és a személyesség látószögét érvényesítő, de a folyamat helyett a kimerevített *emlékkép* kategóriáját középpontba állító műfajoktól, mindenekelőtt az emlékirat, az önéletírás, a konfesszió, az értekezés vagy a napló műformáitól.

A kötet egészét lírai hangvétel jellemzi, holott – legalábbis a szerző eredeti szándéka szerint – nem szépprózáról van szó. Ami itt az értekező beszédmóddal történik, nem más, mint az emlékezés hangulatában történő átlényegülés: az esszéizálódás folyamata. Így lesz például a Korom Tiborról vagy a Majtényi Mihályról szóló tanulmány *magánbeszéd*, illetve *elmélkedés*. Ennek az írói attitűdnek a szellemében íródik „szomorú levél” a szülőföldről és keletkeznek „ceruzasorok” a zentai csatáról. Mindezt – olvashatjuk a kötethez kapcsolt Utóhangban – az

idő múlása sebességi dimenzióinak megváltozása és élettani okok: az emlékezés tárgyának („változtatja megállapított helyét tudatunk síkjában”) és a korábbi látószögnek az elmozdulása („tágulása, szűkülése, ferdülése”) idézi elő, azaz a rálátás távlatának növekedésével történő átminősülés. A művelődés- vagy az irodalomtörténeti tanulmány, a kritika, a pályakép, a portré műfaja egyaránt képlékennyé válik a valóság, a visszatekintés és a számadás hangulatában: együttthatóan az emlék(ezés) formai kereteit teremtik meg. Ez, vagyis az *emlékezés* lesz Szeli István sajátos, egyedivé érlelt műfaja. Mindezt túlzó és fölösleges szabadkozása írásainak alanyi hangvétele, látószögének személyessége miatt. Szükségtelen a(z) – önéletíró szuverén világteremtése helyetti – dokumentálás törekvését is mindennek fölé helyeznie, hiszen könyve mégsem lesz „csak” a majdani filológusok munkáját megkönnyítő dokumentumgyűjtemény, s mert épp az irodalomtörténész hangját váltó novellisztikus többlet teszi szövegeit sajátossá, öntörvényűvé, az olvasó képzeletét és együttműködő szándékát megnyitó erejűvé. *Az olvasóhoz* címzett oldalnyi bevezető szöveg ragyogó lírai futam, esszé, novella – esszénovella a szellemnek a fizikumot, a lélek készségének a test erőtlenségét megfellebbező és érvénytelenítő erejéről, vagyis – kimondható és leírható, hiszen a szerző is többször hangsúlyozza ennek az élettani ténynek hatását írásai létrejöttében – az öregségről. Ugyancsak a novella eljárásait érvényesíti az *Utóhang*. Különösen első két bekezdése jeleníti meg előttünk érzékletesen a múltó idő mindent elmozdító, mindent érvénytelenné alakító befolyását.

E dokumentatív jellegű vallomások sorát az *Egy pedagógus emléktársolyából* című fejezet nyitja. Ezekben az írásokban a *tanár* Szeli István emlékezik, akinek közvetlenül vagy közvetett módon, de tanítványa a vajdasági magyar irodalmi élet színe-java (a „csúcsertelmiség”, mondanám, ha nem tartanám elkoptatott tákolmánynak ezt a kifejezést), de aki soha, semmilyen szinten és semmilyen életszakaszában sem felejtett el tanulni, tanulságot levonni. E magatartás és meggyőződés a „tanítók-ról” és a „tanítványokról” (Bárczi Géza, Sinkó Ervin, Bányai János, Gerold László, Bori Imre, Németh István, Juhász Géza) alkotott pályaképek esetében a legkifejezettebb. Nagyon érdekes képet vetít elénk például a Dosztojevskijt olvasó diák Bori Imréről, mégis, ami ebben a több évtizedre visszavezethető emlékből igazán megkapó, az a tanítvány

véleményére és törekvéseire odafigyelő, s azt megbecsülni képes pedagógus gesztusa. A hatvanéves Gerold Lászlót köszöntő írás bevezető része pedig nem más, mint ténylegesen e szerepről szóló elmélkedés: „Százszor is meg kell gondolnia az egyéniség formálására vállalkozó pedagógusnak, mikor jár el helyesen: ha saját szellemi valójának, szubsztanciájának »továbbtenyésztésében« ismeri fel feladatát, vagy pedig neveltjében inkább annak megújítására és korrekciójára törekszik” (55. l.).

A *Holtak kertje* című második fejezetben az irodalomtörténész Szeli István emlékezik, aki ugyanakkor nemcsak értelmezője és értékelője a (vajdasági) magyar irodalom korszakainak, hanem (ez könyve alcímének egyik kitétele) *tanúja* is alakulásfolyamatainak. (Ilyen értelemben még néhány írásának [pl. *Tragédia*] szocrealista terminológiáját is hitelesnek és elfogadhatónak érezzük, hiszen annak a korszaknak a szellemét tükrözik, amelyben keletkeztek.) A *Szomorú levél és bizonyosság a szülőföldképzet metamorfózisáról* című írásában a vajdasági magyar entellektüelnek az elmúlt évtizedre jellemző legsajátságosabb és legkétségbeejtőbb élményét szólaltatja meg: a „szülőföldképzet metamorfózisát”, vagyis a szülőföldről való lemondásnak, a szülőföld elvesztésének érzését. Olyan meghatározó és egyetemes érvényű életérzése ez az itteni irodalomnak, hogy szinte nincs olyan lírai jellegű, vallomásos műfajokra vagy a helyzetfelmérésre alapozó mű, amely ne erről szólna. Ezt fedezhetjük fel a Szeli-levélben is idézett Herceg János *Régi dolgainkról* (1993) című (Zombort és világát felidéző) esszékötetében éppúgy, mint Szathmári István vagy Lovas Ildikó urbánus prózájában. S akkor még Végel László *Peremvidéki élet* (2000) című, a multikulturális Újvidék eltűntéről szóló esszéregényéről nem is szóltunk. „A hajdan volt emberek, lelkek, eszmék, illúziók, a közgondolkodás és közérkölcös lepusztulásának a látványa döbbsenti meg az embert, aki már csak öt-tíz évenként jár haza, akkor is leginkább csak temetésre (ami mindenkor temetkezés is lesz a számára). A megbizonyosodás, hogy minden létező megállíthatatlanul siklik át egy ismeretlen dimenzióba, a temetők terminológiájával – az öröklétbe” – olvashatjuk Szeli idézett írásában. A Zentáról szóló – egyébként a kecskeméti Forrásnak küldött – „szomorú levelet” a „szellemi hazakeresés” egy más formája követi: a város irodalmi arcképét formálja meg előttünk az író. „Nagyon jól tudjuk, hogy Zenta nem Kiskőröse, nem Stradfordja vagy Jasnaja Polyanája az irodalomtörté-

netnek. Tudjuk, hogy itt nem született olyan nagyságrendű író, akiért, mint Homéroszért, hét város versengett volna, mégis sokaknak a nevét jegyzi az irodalomtörténet. Vagy úgy és azért, mert sorsa itt »veté őt ez munkás világba«, vagy azért, hogy hányattatásai során itt talált tartós vagy átmeneti hajlékot magának, s épített bele valamit életművébe abból, amit itt látott, érzett vagy átélt” (86. l.) – állapítja meg szülővárosának e hiányosságokként kezelhető irodalmi meghatározottságait, de később az irodalomtörténeti analógiákban (Rácegrespuszta, Ozora és Szeged példájában), valamint Babits Mihály elméletében („jelentős lehet a nemzeti irodalomban a legjelentéktelenebb környéknek, a legapróbb nemzetiség erkölcsi és érzésvilágának visszatükrözése is, ha kívülről, objektíve, mint a nemzet egy típusa jelenik meg”) talál igazolást arra, miért fontos egy irodalom egésze számára a „törpe írók” csoportja, a „vicinális irodalom” jelensége is: „Voltaképpen minden arculat sajátos: nincs ember, nincs egyed és közösség, amelynek nem volna arca. Csak-hogy az egyiket megörökítették, a másikat nem. (. . .) Zentának nincs, mert még senki sem alkotott róla egész portrét.” (88. l.) A könyv mindenkor „kert” is. Szeli István könyvének második fejezete a „holt költők” szimbolikus kertje – ehhez igazodnak sajtósági műfajai. Valamennyi az „in memoriam” jegyében fogant: búcsúbeszéd, emlékezés, befejezett életművek összegezései, értékelései. Herceg Jánosról, Majtényi Mihályról, Dávid Andrásról, Hadrovics Lászlóról, Tóth Horgosi Pálról, Korom Tiborról, Slavnić Nestorról ír ezekben az emlékező.

A könyv harmadik fejezete: „*Szabad témák*”, vagyis a szerző azokat az írásait sorolta ide, amelyek tematikailag nem alkotnak egységet, s nem illeszthetők az előző két fejezetbe, de az utókor számára alkotandó önarckép szempontjából fontos momentumokat tartalmaznak. Ha a tematikai megfelelés nem is fűzi össze ezeket a szövegeket, módszertani igen: bennük az olvasó, a kritikus Szeli István szólal meg. Legjellemzőbb példája ennek a „ceruzasorok”-nak nevezett, s a zentai csata kapcsán keletkezett írás, szubjektív indíttatású történelmi esszé, amelyet egy olvasmányélmény (Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei*. 1987) von keretbe.

„De az a szándék is hozzájárult elgondolásomhoz, hogy ne kényszerítsük az utánunk jövőket, hogy vesződéses filológiai nyomozómunkával jussanak birtokába olyasminek, amiről autentikus forrásból: tőlünk

(a velünk történekről és az általunk megéltekről) értesülhetnek” – olvashatjuk a már idézett *Utóhangban* a könyvet életre hívó szerzői elgondolásról. Nem hiszem, hogy ennek sikeréről egy „jövendő nemzedék” ítéletére kellene várnunk, hiszen a jelen kori olvasó felé is érdekfeszítő és tanulságos tudást közvetítenek *a tanú*, a szellemi értelemben körvonalazó (irodalmi) „haza” történeit megélt Szeli István írásai.

MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

*Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpadának
szöveggönyve¹, előadása² és kritikája*

*Tisztelettel a 80 éves Szeli Istvánnak, úgy is, mint
a Tragédia recepciótörténetének*

ELŐSZÓ

*Az ember tragédiájának színpadra állítása rendre nagy kihívást jelent rendezőnek, színésznek, jelmez- s díszlettervezőnek és dramaturgnak egyaránt. Az alapkérdés, amely ilyenkor felmerül, hogyan viszonyulni, közelíteni a gazdag drámai anyaghoz, mely – véleményem szerint – nem csupán témája, hanem színpadi interpretációja miatt is problematikus lehet. A szándék, amely a mű előadását előhívja, koronként, évtizedenként, évenként, sőt, megkockáztatom, bizonyos esetekben naponként is változó. Ez nem a mű örökérvényűségének kétségbevonása, hanem annak a tényszerű megállapítása, hogy a *Tragédiának* nagyon tág értelmezési tartománya van.*

Mint tudjuk, számos madáchi mondat szállóigévé vált. Ezeknek a veretes, hatalmas igazságokat tartalmazó mondatoknak, melyek nélkül talán el sem képzelhető „a nagy mű”, sokszor nincs helyük a választott előadás-koncepcióban. Nem térnék ki arra, hányan hányszor és hogyan kísérleteztek több-kevesebb sikerrel annak érdekében, hogy a *Tragédia* hitelesen, életesen szólaljon meg, sőt, arra sem térnék ki, hogy hány látszólag tőle független előadást inspirált Madách műve, amelynek színpadon elhangzott már teljes vagy majdnem teljes szövege, de amelyet játszottak úgy is, hogy egy szó nem sok, de annyi sem maradt belőle a

színházi próbafolyamat végére. Kezdődött *Tragédia*-előadás már a londoni színnel, arra is volt példa, hogy a színpadon több Ádám is volt, másik színész játszotta az „álmódó” Ádámot, s másik azt, aki a történelmi színeket „megéli”, de megesett az is, hogy Ádám öregedését kísérhették végig az előadás nézői.

Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpadának előadása megfordítja a történetet, visszafelé játszódik, mert abból az alap gondolatból indul ki, hogy az Ember a jelenből szeretné, próbálja megfejteni „szenvestörténetének” okát, azt az első, mondhatni alapvető bűnt keresi, amelyből – ha akarjuk – minden kiindult.

A szándékot igazolja, hogy a történelem Madách után is folytatódott/folytatódik, és számtalan megírásra váró jelenet zajlott/zajlik ezen a hatalmas színpadon, amelyen élünk.

Elképzelésünk és szándékunk szerint az általunk átdolgozott és játszott *Tragédiába* számtalan árnyalat jelentkezik, többek között nagyon fontos szerepe van a humornak, amely Madáchnál sem mellékes mozzanat. Az itt közölt változat természetesen nem felel meg maradéktalanul az előadás szövegének, mivel a munkafolyamat során a már eleve „csonkított” változat is szükségszerűen módosult, mert szándékunk szerint előadásunkban sokszor a szó erejét is felülmúlja a mozdulat, a gesztus, táncban, zenében, mozgásban bővelkedő *Tragédia*-előadást képzeltünk el.

Külön kell szólni arról, hogy mennyire meghatározó az egyetemista és középiskolás szereplők teherbírása, amely ugyancsak befolyásolta a szövegrészek vállalását, illetve elhagyását. Ami viszont képlékennyé teszi az előadást, növeli az értelmezés lehetőségét.

Az előadás, amelyhez ez a szövegváltozat készült, az Madách víziójának, látomásának szubjektív szűrőkön való átengedése és újraálmódása.

Semmi több...

Egy fohász...

GYARMATI Kata

KÉRDÉS

Ádám: Lucifer! Én egykor ott álltam az ember
bölcsejénél.
Szeretném tudni, hogy bukott fajom?

Lucifer: Hiú ember! Hogyha látnád árva lelkedet
A végtelen űrben keringeni,
Amint értelmet és kifejezést
Keres hiába, nem kérdeznél.

Ádám (Évához): Mit akarsz?

Ádám (Lucifernek): Nem látok célt!
E tér oly pusztá, olyan idegen,
Mint hogyha szentségtörő járna benne,
S lelkemben két érzés küzdelme foly:
Érzem, hitvány a föld,
De hogy fajom hogyan jutott ide, érteni
akarom.
Vezess, Lucifer, vezess vissza,
Hadd váljon ismét jelenné a múlt.
Álomképekben jelenjen meg még egyszer
életem.
Vezess, Lucifer!

LONDON

Ádám: Ez az, ez az, miért epedtem,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.

Lucifer: Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze, míg fölér. –
Így hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.

Ádám: Te, kétkedő gúny, hát nem szép világ ez?

Korcsmáros: Uram, mivel szolgáljak?

Ádám: Semmivel.

Korcsmáros: El hát padomról, semmiháziak.
Azt vélitek tán, a pénzt csak lopom,

- Vagy gyermekem s nőm koldusbotra
termett.
- Ádám: Így mersz beszélni?
Lucifer: Hagyd el a pimaszt.
Ádám: Jerünk tehát, mit is nézzük tovább,
Hogyan silányul állattá az ember.
- Ádám: (*egyik zenészhez*) Miért bánsz így a művészettel, ember?
Zenész: Mondd, tetszik-é, amit húzasz, magadnak?
Dehogyan tetszik! Sőt végtelen kín
Ezt húzni napról napra, s nézni,
Miként mulatnak kurjongatva rajta.
De mit tegyek, élnem kell, s nem tudok
mást.
- Ádám: Ah, Lucifer!
Lucifer: Ilyesmi már neked nem új dolog. –
Ádám: Megközelíteni szinte nem merem.
Lucifer: Ugyan már, nem vagy a nőknél ujonc,
S ha jól megnézzük, ő is eladó lesz.
- Ádám: Hallgass!
Lucifer: Hisz tán drágább a többinél?
Ádám: Engedje, hölgyem, hogy elkisérjem.
Éva: Szemtelenség!
Cigányasszony: Ah, drágalátos hölgy, világ csodája,
Mutassa csak piciny fehér kezét,
Hadd mondjam el, a sors ezer malasztja
Miként himzendi boldog életét.
Szép mátká várja – ah, közel nagyon –,
Szép gyermekek, egészség és vagyon.
- Lucifer: (*Ádámra mutatva*) Hugom! Társam sorsáról is beszélj. –
Cigányasszony: Nem látom tisztán, éhség vagy kötél. –
Ádám: Ne útasítson így el magától,
Ah, érzem, e szív nekem van teremtvé. –
Éva: Rendőrt kiáltok,
Ha nem tágul. –
S tulajdonképpen nem is tett semmi
rosszat.

- Cigányasszony: Keze finom, tartása úrias.
Egy szóra kérem – énelőttem nem létez
titok,
- Lucifer: Ki a sátánnal régen cimborálok.
No, még az kéne csak, te vén szipirtyó.
- Cigányasszony: Egy szép leányka epedez önért.
- Ádám: S hogy nyerhetem meg?
- Cigányasszony: Hisz már-már öné.
- Ádám: Elutasított.
- Cigányasszony: Épp azért öné lesz.
- Ádám: Lucifer! e banya rajtad kifog.
- Lucifer: El nem vitázom fényes érdemét,
Most ő pótolja az ördög helyét. –
- Ádám: Repülök hozzá.
- Cigányasszony: A közbejárót sem kell elfeledni.
- Lucifer: Társamtul a pénz, tőlem kézszorítás.
- Cigányasszony: Uh! Mily kemény kéz!
- Lucifer: Kéjét érzened, ha az volnál, kit játszol,
vén banya! –
- Éva: Vehetne ön vásárfiát nekem.
- Ádám: Gyémántot, gyöngyöt fűzök szép nyakadra,
Nem mintha ékesíteni akarnám,
De mert méltóbb helyen már nem
ragyoghat.
- Éva: Amott odább láttam sok ékszerárust,
De nem való az ily szegény leánynak.
- Ádám: No, hát nézzük meg.
- Lucifer: Az felesleges. Kitűnő ékszer van velem
esetleg.
- Éva: Mi szép, mi kedves, mint irigylik ezt majd. –
Hadd tűzöm e szentképhez csokromat.
- Lucifer: Ne hadd, ne hadd, vagy végünk van
különben.
- Ádám: Ártatlan gyermek – én nem gátolom. –
- Éva:
- (A virágcsokrot feltűzi a kép mellé, de az lehervad, s nyakáról, karjáról*

az ékszerek gyíkokká változva leperegnek)

Istenem, mi ez?
 Lucifer: Haszontalan intettelek. –
 Éva: Segítség!
 Lucifer: Ismered-é, Ádám?
 Ádám: Éva, Éva!
 Lucifer: Ádám, el innen, itt nem jó mulatni.
 Ádám: Vezess, vezess, Lucifer, el innen!

PÁRIZS

Ádám: Egyenlőség, testvériség, szabadság! –
 Néptömeg: Halál reá, ki el nem ismeri!
 Ádám: Azt mondom én is. –
 Újoncok: Feltette trónjára az észet, e rég üldözöttet.
 Ádám: Fegyvert nekünk, csak fegyvert és vezért!
 Ádám: Helyes, helyes! Ti csak fegyvert kívántok,
 Míg annyi tárgyban szenvedtek hiányt,
 Ruhátok foszlik, lábatok meztelen,
 Hanem szuronnal mind kiszerezitek,
 Mert győzni fogtok. A nép győzhetetlen.
 Egy sans-culotte: Íme, itten hozok
 Két ifju arisztokratát
 E büszke arc, finom fehér ruha
 Világosan mutatja bűnöket!
 Ádám: Nem értem, mily rokonszenv vonz felétek,
 De önvészélyemmel megmentelek.
 A Márki: Nem, Danton, hogyha bűnösök vagyunk,
 Elárulod a hont, ha el nem ítélsz;
 Ha nem vagyunk, nem kell hiú kegyelmed.
 Ádám: Ki vagy te, hogy Dantonnal így beszélsz? –
 A Márki: Márki vagyok. –
 Ádám: Megállj – vagy nem tudod,
 Hogy „polgáron” kívül nincs cím egyéb?
 Márki: Nem hallottam, hogy eltörlé királyom
 A címeket.
 Ádám: Szerencsétlen, ne folytasd,

- Márki: Lépj seregeinkbe, s pályád nyitva áll.
Nincs engedélyem, polgár, a királytól,
Hogy idegen seregbe léphetek.
- Ádám: Úgy meg fogsz halni.
- Márki: Eggyel több leend
Családomból, ki meghalt a királyért.
- Ádám: Miért rohansz ily vakmerőn a halálba?
- Márki: S azt véled-e, hogy e nemes előjog
Csak titeket illet, népemberek? –
- Ádám: Dacolsz velem, jó, hát én is fogok.
Hadd lám, ki lesz erősb?
- Éva: Bátyám, erős légy!
- Márki: Húgom, óvjon Isten.
- (*Kártyázós jelenet.*)
- Ádám (*Évához*): Az én világom e szörnyű emelvény.
Midőn ráléptél, véled egy darab
Menyország szállt le, s szentélyébe zár.
- Éva: Az áldozatra szentelt állatot
Sem gúnyolák útjában a papok.
- Ádám: Az áldozat, hidd el, magam vagyok.
- Éva: Más isten vezet,
Mint akit én szívemben hordozok.
Nem érthetjük meg így egymást soha. –
- Ádám: Nem látott ember még érzelgeni,
Most mégis könnyörgök egy reménysugárt. –
- Éva: Ha síron túl kibékélt szellemed
Levetkezi a kor véres porát,
Talán –
- Ádám: Vezess, Lucifer!

KONSTANTINÁPOLY

- Ádám: (*A néphez*) Megálljatok, hát nem látjátok ezt a szent
jelet?
- Lucifer: Vagy tiköztetek nincs szeretet?
Szépen szólsz,
Lám, lám mivé silányúlt a nagy eszme,

Melyért a cirkusz vértanúi haltak. –
 Ne gúnyolj, Lucifer!
 Hát nem hiszel már semmi nemesebben?
 Lucifer: Mit törekszem – fáraszt a beszéd,
 Tekints csak kissé szerteszét,
 A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
 Uszója, nem vezére, az egyén. –
 Ádám: Vezess, vezess új létre, Lucifer!
 Csatára szálltam szent eszmék után,
 S Isten dicsére embert áldozának.
 Lucifer: Pihenj tehát. De én alig hiszem,
 Hogy szellemed, e nyugtalan erő,
 Pihenni hagyjon. Ádám, jőj utánam.

EGYIPTOM

Lucifer: Felséges úr! aggódva kérdi néped,
 Mely elvérezni boldog lenne érted,
 Vajon mi az, mi a nagy fáraót
 Nem hagyja trónja vánkosan pihenni? –
 Minden dicsőség, úralom tied,
 S a kék, mit ember elviselni bír. –
 Ádám: Nem csatázok érette, nem köszönhetem
 magamnak.
 De itt e művel, melyet alkotok,
 Azt tartom, hogy megleltem az utat,
 Mely a valódi nagysághoz vezet.
 Művészetét a természet csodálja
 S évezredekre hirdeti nevem.
 Nincs földindulás, nincs vész, mely
 ledöntse:
 Erősebb lett az ember, mint az Isten.
 Lucifer: Fáraó, mégis boldog vagy-é
 E képzeletben? tedd kezed szívedre.
 Ádám: Nem én. Ūrt érzek, mondhatatlan ūrt.
 Rabszolga: Uram, segíts!
 Éva: Hiába kéred azt.

- Ki kínjainknak nem volt részese.
Nem ért! –
- Ádám: Mi ismeretlen érzés száll szívembe,
Ki e nő, és mi büve-bája van,
Mellyel, mint láncsal, a nagy fáraót
Lerántja porban fetrengő magához? –
- Lucifer: De illetlen, hogy egy bölcs és király
Alatta nyögjön.
- Éva (*a rabszolgához*): Fáj, ugyebár nagyon?
Rabszolga: Az élet fáj csak, már nem fáj soká.
Mért él a pór? – a gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. – Milliók egy miatt.
- Ádám: Lucifer, mi rettentő beszéd ez?
Lucifer: A haldokló örülése.
- Ádám: Mit is beszélt?
Lucifer: Nagy fáraó, mi bánt?
No, mondhatom, hogy nagyszerű dolog:
Egy rabszolgával a földön kevesb van.
Éva: Neked silány szám, nekem egy világ.
Jaj, ki fog majd engemet szeretni? –
- Ádám: Fel, hölgyem, e trón pamlagán helyed:
A bájnak éppen úgy fejedelme vagy,
Mint az erőnek én – meg kellene lelnünk
Egymást akárhol.
- Éva: Nagy fáraó,
Nem is szabódom, csak kevés időt
Engedj magamnak, azután parancsolj.
- Ádám: Ne többször e szót. Hát birodalmam
Sohasem megy-é túl a parancs szaván?
Oldalomra, nő!
Milyen édes kebleden pihenni.
- (*Jajveszékelés a munkások közt, Éva összerezzen.*)
Mi lelt, szerelmem?
- Éva: Nem hallod-e a nép jaját?
Ádám: Először vettem észre.

Nem szép zene, igaz: de ne ügyelj rá,
Csókolj meg, és feledd el a világot.
(Luciferhez)
Te meg némissz el azt a jajgatást.
Lucifer: Azt nem bírom, ez már a nép joga,
Együtt öröklé az igával azt.
Ádám: Hölgyem, te szenvedsz, s nem tudom,
miként
Segítsek rajta. Szíveden keresztül
A jajszó, mint villám, fejembe csap,
S úgy érzem, a világ kiált segélyt.
Éva: Ha a nép, e milljókarú lény,
Korbácsolt háttal jajgat odakint:
Mint fájó testnek kisdéd porcikája,
Én, én, a népnek elszakadt leánya,
Szívemben érzem szintén mind e kint.
Ádám: És én veled.
Éva: Nagy fáraó!
Űzz el magadtól, vagy taníts, miként kell
Siketté lennem.
Ádám: Jobb mester valál te,
Mert megtanítál a jajt hallanom. –
Ne halljam többé. – Ím legyen szabad
A szolganép.
Lucifer: A tömeg
A végzet arra ítél állata,
Mely minden rendnek malmán húzni fog,
Mert arra van teremtve. Hiába mented fel.
Ádám: El a szolgálkkal! Légyen mind szabad.
Hirdesd ki nekik, ámde jól siess,
Hogy, míg megbánom késő is legyen már.
Éva: Látod, a jaj
Elnémúlt, üdvünket meg nem szakasztja,
Mi vágyad más, ha keblemen pihensz?
Ádám: Óh, nő, mi szűk, mi gyarló látköröd.
S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád. –
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.

S változatlant egyesíted,
Végetlent és időt alkotva,
Egyéneket és nemzedéket:
Hozsána néked, Erő!
Rafael főangyal: Ki boldogságot árjadoztatsz,
A testet öntudatra hozva,
És bölcsességed részesévé
Egész világot felavatva:
Hozsána néked, Jóság!

Az Úr: S te, Lúci fer, hallgatsz, önhitt en állsz,
Dicséret emre nem talál sz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?

Lucifer: S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag
Most vonzza, űzi és taszítja egymást.
Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzéd embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.

Az Úr: Csak hódolat illet meg, nem bírát.

Lucifer: Nem adhatok mást, csak mi lényegem.
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.
Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. –
Ott állok, látod, hol te, mindenütt,
S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?

Az Úr: Megsemmisíthetnélek, de nem teszem,
Gyötörjön a végetlen gondolat:
Hogy hasztalan rázod porláncodat,
Csatád hiú, az Úrnak ellenében.

Lucifer: Nem úgy, ily könnyen nem löksz el
magadtól.

- Lucifer: Hohó! Nagyon sok van még, mit te nem tudsz,
S nem is fogsz tudni. –
A gondolat,
Mely öntudatlan lelkedben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre
Bízván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat,
De trágyaféregül tán jobb neked,
Tenyészni kis körödnek lágy ölében,
S tudás nélkül elfogyni életeddel. –
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;
Nemes, de terhes, önlábunkon állni.
Nagy dolgokat mondsz, szédülök belé.
Ádám: Én lelkesülök, szép és új dolgokat mondasz.
Éva: Én lelkesülök, szép és új dolgokat mondasz.
Lucifer: De a tudás nem volna még elég;
Hogy testesüljön nagyszerű művekben,
A halhatatlanság is kellene.
Mit képes tenni az arasznyi lét?
E két gyümölcs rejti mind e birtokot,
S ettől tiltott el, aki alkotott.
Tudsz, mint az Isten, ha az egyiket élvezed,
A másiktól örök ifjú marad kecsed.
Éva: Ádám, Ádám, mégis kegyetlen a mi alkotónk!
Ádám: De hátha megcsalsz?
Mondd, ki vagy hát te?
Lucifer: Erősek közt a leghatalmasb,
Ki ottan álltam az Úr trónja mellett,
S legszebb dicséből osztályom kijárt.
Megúntam ott a második helyet,
Az egyhangú, szabályos életet.
Küzdést kívánok, diszharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hova ki bátor, az velem jöhet. –

Éva: A tett halála az okoskodás. –
 Én hát szakítok egyet!
 Ádám: Megátkozá az Úr. –
 Jöjjön reánk, minek ránk jöni kell.
 Ádám: Megállj, Éva!
 Lucifer: Ádám, te nem szólhatsz bele,
 Lásd, ily végzet áll a történet felett,
 Te eszköz vagy csak, enyém a győzelem.
 Ádám: Mondom, nő, megállj!
 Már tudom a kulcsszót. –
 Hazudtál, Lucifer! Az akarat szabad.
 Kérdemeltem ezt nagyon magamnak,
 Lemondtam érte a paradicsomról.
 Sokat tanultam álmképeimből,
 Kiábrándultam sokból, s most csupán
 Tőlem függ utam másképpen vezetni.

FOHÁSZ

Ádám: Ha él az Isten,
 Ha gondja van reánk, és hatalma rajtunk,
 Új népet hozzon, s új eszmét a világra,
 Érzem, elkopott mind,
 Mi a miénk volt, s újat alkotni nincs erőnk.
 Hallgass meg, Istenem.

JEGYZETEK

¹ A szövegekönyv a dramaturg Gyarmati Kata munkája. Madáchi részletekből és beírt mondatokból kompilált szövegről van szó, amelyen belül nem jelöljük, a dramaturg mit vett át az eredeti műből s mivel bővítette a szövegekönyvet, de Madách szövegét (ahol csak lehetett) igyekeztünk szóhasználat, központozás és sortördelés tekintetében az Ikon Kiadónál megjelent, Kerényi Ferenc által szerkesztett (Bp., 1992) kiadást követve megtartani.

² Madách Imre: Az ember tragédiája, rendező: Puskás Zoltán, dramaturg: Gyarmati Kata, koreográfus Gyenes Ildikó m. v., szereplők: Kőrösi István f. h. (Ádám), Béres Márta (Éva), Molnár Róbert (Lucifer), Csernik Árpád (az Úr hangja), Bordás Szilárd, Burai Károly, Erdély Andrea, Grabovac Dávid és Mikes Imre. Az előadás létrehozását segítette Szorcsik Kriszta, Mezei Kinga, Juhász Valéria, Ábrahám Irén, Szöllösi László és Salamon József.

UTÓSZÓ

Kritika helyett és gyanánt is

Folytassam ott, ahol az előszót író dramaturg az általa készített *Tragédia-változatról* befejezte:

„Egy ima . . .” – írja.

Az. Az is. Lehet. Nem muszáj.

Egy vízió mindenképpen. Madách-látomás Látomás Madáchcsal az emberről. Rólunk.

Ehhez kell(ett) *Az ember tragédiája*, pontosabban ennek néhány jelenete, még pontosabban néhány jelenetének kivonata.

S ez lehetne akár szentségtörés is, de nem az, csak egy előadás szöveggönyve. Egy lehetséges szöveggönyv Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményéből, melynek előadása arra keresi a választ, melyik volt az „első, mondhatni alapvető” bűn, amelyből az emberiség minden vétké, mint magból a növény, kisarjadt, „amelyből, ha akarjuk, minden kiindult”.

A kérdést így: hol és hogyan vétkeztünk legelőször, csak fiatalok tehetik fel. Akik naivak, tiszták és kíváncsiak. Tudni akarják, hol, mikor, miért ment tönkre az a világ, amelyben élnek, élniük adatott, kell. Akiknek vannak még illúzióik a világról, akik azt képzelik, a világ, az ember megjavítható, mint bármely játékszer, kisautó, ha kiesik a kereke, baba, ha kiszakad a karja. Így csak a fiatalság tud gondolkodni, szerencsére, szerencsénkre.

Azt hiszem, a kérdés és a szándék jogosságához nem férhet kétség. Következésképpen minden beavatkozás, amely egyik legjelentősebb drámai művünk, „a” *Tragédia* esetében a dramaturg és a rendező részéről történt, igazolt. Nemcsak életfilozófiai, hanem színházi szempontból is. Mivel aki klasszikusokkal akar a jelenre kérdezni, s mi mást akarhat egy színházi előadás, ha klasszikus műre épül, annak jogában áll úgy és annyit kimetszeni az adott műből, amennyire, úgy érzi, szüksége van ahhoz, hogy az előadás élő, mához szóló legyen.

Más kérdés – és színházról lévén szó ez a sorsdöntő –: az előadás képes-e kifejezni azt a szándékot, amely a dramaturgiai műtétii beavatkozást végzők agyát, kezét irányította.

Az úvidéki diákszínpad munkatársai jól döntöttek, sőt a lehető legjobban, amikor – arra a kérdésre, hogy az ember(iség) mikor követte

el az első bűnt, amely után már nem volt megállás, amely mindmáig a bűnök végeláthatatlan sorát vonta maga után – választásuk Madách művére esett. A *Tragédia*, bár nem az emberiség történetéről szól, ahogy egyesek vélték és számon kérték Madáchtól, de áttekinti az ember életét meghatározó eszmék és a hozzájuk való viszony alakulását, melyekhez kiindulópontul az író a bibliai bűnbeesést választva ad történelmi távlatot nyújtó általános és egyben személyes konfliktushelyzetet (Ádám az emberiség képviselője is és egyes ember is, akinek személyes története van).

És a *Tragédiából* színházat csináló újvidéki fiatalok azt is jól felmérték, hogy a teljes mű előadása számukra túl nagy feladat, ésszerűbb kiválasztani néhány színt. A választás a paradicsomi, az egyiptomi, a konstantinápolyi, a párizsi és a londoni, illetve a menny- és paradicsombeli színre esett. Azzal, hogy megfordították Madách jeleneteinek sorrendjét, s a mindenkori jelennek (Madách számára a jelen volt, számunkra az) tekinthető londoni színtől visszafelé pergetik a választott jeleneteket, oknyomozást folytatnak, s ezért az ún. jövőszíneket mellőzték.

Az eredmény?

Gondolatilag annak felismerése, hogy az ember(iség) azzal idézte elő saját megállíthatatlan romlását, hogy mindig elkártyázta (hogy az előadás legjobb jelenetéből – melyről később lesz szó – kölcsönözzem a hasonlatot) a kínálkozó lehetőségeket. Nem tudott élni sem a szerelem, sem a másik ember megértésének, sem a szeretet, sem pedig a hatalom boldogító lehetőségével.

Az ember(iség) tehát *önmaga elvesztésével* követte el az őt mai napig sújtó bűnt.

Számomra erről szól az újvidéki fiatalok *Tragédia*-előadása.

Hogyan?

Jellegetesen diákszínházi szinten. Amin nemcsak az értendő, hogy konvencióktól mentesen, szellemesen (a színes – cherbours-i filmemlékeket ébresztő – esernyőjáték a londoni, a főangyalokat menetelő szentekként ábrázoló megoldással a mennybeli színben) vagy poénkedő szellemességgel, sok-sok játékos, igaz, a koncepciót nem mindig segítő, többször kifejezetten öncélú ötlettel (a konstantinápolyi jelenet orientális zenés-hastáncos bevezetője). S bár az előadás céltévesztő ötleteit elsősorban a rendezés számlájára kell írni, az előadás diákszínházi jellegéből is következhet, hogy a jelenetek olykor kidolgozatlanul maradnak, csupán illusztrálják a helyzeteket, jóllehet, az ügyes koreográfia

(Gyenes Ildikó) és a kor hangulatát megidézõ zene ezt feledtetni is tudja. Ilyen illusztratív jellegûek az emberi cselekvés elgépiesedését bemutató elõjátékot követõ londoni szín részletei, illetve a konstantinápolyi és az egyiptomi szín. Ezekkel szemben a párizsi jelenet és a zárókép a színpadi kreativitás szép példái.

Kivált a párizsi szín.

Amint felhangzik a kánkán zenéje, berobban három táncos. Szokásos sikolyok, szoknya- és lábemelgetés. Közben a játéktéren levõ, a stimungkeltés érdekében világító villanygõ-sorral koszorúzott két szekrénykeret közül a jobb oldali felett vörös zászló leng, s néhányszor elhangzik, a jól ismert színkezdõ jelszó: „Egyenlõség, testvériség, szabadság!” A bal oldali szekrénykeretben pedig elõbb két üres szék áll, majd ezekre lopva két alak telepszik, de amikor a kissé dülöngélõ polgártárs bevezeti az arisztokrata testvérpárt, mondván: „E büszke arc, finom fehér ruha / Világosan mutatja bûnüket!” s lezajlik a Danton és az ifjú márki közti vita az elõjogokra utaló címekrõl és ezek eltörlésérõl, Ádám-Danton ráparancsol a fiatalemberre, üljön le, aki hallgatva a parancsra, leül az idõközben felszabadult székre (Lucifer helyére!) Danton-Ádám mellé, és a „lássuk, ki lesz erõsebb!” felszólítást követõ jelszó: „jeu!” után megkezdõdik kettejük életre-halálra folyó kártyacsatája, mely során a két játékos fel-felnyújtja kezét a szekrény teteje felé, ahonnan (kitõl mástól mint) Lucifertõl, lapokat kapnak, mintha huszonegyeznének. Ádám-Dantonnak gyorsan kivannak a lapjai, a márki azonban újabb és újabb lapokat kér, mígnem befuccsol, feláll, kilép a szekrénykeretbõl, a játékot követõ kibicelõ táncosok, polgárok közül valaki ráborítja a forradalom vörös zászlaját, s elvezetik, Ádám-Danton pedig ráborul a bátyját elvesztett, földön kuporgó ifjú arisztokrata hölgyre, Évára és szerelmet vall neki, melyre a nõ válasza: „Ha síron túl kibékélt szellemed / Levetkezni a kor véres porát, / Talán . . .”

Jelképes jelenet: a márki elkártyázta az életét, Danton pedig – annak ellenére, hogy nyert – a szerelmét.

Általában elkönnyelmûsködjük a kínálgató lehetõségeket, figyelmeztet(het) bennünket is az elõadás legjobb, a színpadi megoldásokat gondolati tartalommal szervesen egyesítõ jelenete.

Ezt a felismerést ismétli meg a zárókép elõtti paradicsomi szín, melyben korunkra jellemzõen, s egyben a mai fiatalokat érintõ megoldásként az Úr által felkínált boldogító „gyümölcs”: kábítószer (Lucifer

köz vetíti!). Ennek káros hatására utal Éva kerékpározása: a jelenet kezdetén vidáman, játékosan karikázik körbe-körbe a színen (humortól Ádám-Éva szeretkezése sem mentes!), miután harap a „gyümölcsből”, elbizonytalanodik, majd földre zuhan.

Ekkor veszi karjába Ádám, s megrendülve mondja a szövegekönyv szerinti zárómonológót, az Úrhoz intézett fohászt, majd pedig az alélt Évával elindul a háttérből vakítón világító, bizonytalanságot és fényt egyaránt jelképező lámpa felé – itt zárul be az a kör, melyet az előjáték zárópillanatában az életbevetettség kezdetét jelentő londoni színbe lépő Ádám magányos, didergő alakja indít útjára –; a remény irányába vagy ki az életből.

Ezt nekünk kell eldönteni, mindenkinek külön-külön, az előadás csak a lehetőségeket jelzi.

Ha van igazi madáchi gesztus ebben a diákszínpadi előadásban – melynek szereplőiről, a sok árnyalatot mutató Béres Mártáról, Kőrösi Istvánról és Molnár Róbertről, s az őket segítő lelkes társaikról azért hallgat a kritika, mert diákok –, akkor ez mindenképpen a nézők számára felkínált választási lehetőség.

Mintha a *Tragédia* ismert zárómondata, a „Mondottam: ember küzdj és bízva bízzál” hangzott volna el, melyet biztatásként is, de hiábavalóságként is értelmezhetünk, pillanatnyi kedvünk, hangulatunk és életfilozófiánk szerint.

GEROLD László

A MAGYAR NYELV KLEPETUS SZAVÁNAK ETIMOLÓGIÁJÁHOZ

Megoldási javaslat

JUNG KÁROLY

Szeli István 80. születésnapjára

Klepetus szavunk nem tartozik a gyakran előforduló kifejezések közé. Ismerősi és baráti körben végzett röpke rákérdezés során senki nem ismerte, jelentését sem tudta megadni. Az ellenőrzés céljából kézbe vett szótárak alapján jelentése és használati köre (stilisztikai értéke) az alábbiakban foglalható össze.

1. „Rendszerint ujjatlan, mély zsebű, bő, galléros köpönyeg; malaclopó, körgallér.” Stilisztikai minősítése: régies, tréfás. (ÉRTSz)

Ugyanott, másik jelentésként: „Általában bő, régimódi, esetleg ócska köpeny, felöltő (női) ruha.” Stilisztikai minősítése: bizalmas vagy tréfás, rosszálló.

2. Körgallér, különösen a papok hosszú gallérja; bármilyen ruhadarab vagy takaró, melyet köpenyként magára teríthet az ember; elnyűtt, ócska ruhadarab. A szótár jellegéből következően *tájszó*, az utolsó jelentés minősítése: gúnyos. (UMTSz)

3. „Libegő köpönyeg.” Valamint ugyanaz, mint az 1. pontban. (TESz)

Történeti-etimológiai szótárunk a *klepetus* (klépétus) kifejezés legkorábban jegyzett nyomtatott példáját 1889-ből közli, az MTSz nyomán, ahol egyetlen példa, forrása: Nyr. 1889:287. Ebből arra lehet következtetni, hogy a fentebb jelzett jelentésekkel a 19. század utolsó harmadában alakulhatott ki a magyar nyelvben. Az UMTSz későbbi (1992) megjelenésű megfelelő kötetének példái sem korábbiak ennél. Tehát

kései kialakulású jövevényszavunkról van szó. (Nincs róla tudomásom, hogy a készülő Magyar Nagyszótár cédulaanyagában mikori és milyen mennyiségű adatot gyűjtöttek össze.)

A szó eredete, etimológiája ismeretlen. A TESz azonban megjegyzi: „Vizsgálatot érdemel az a lehetőség, hogy esetleg a latin *clepere* 'lop' befejezett melléknévi igenevének (*clepetus*) tréfás alkalmazásaként keletkezett a latinos műveltségűek szóhasználatában.” Ezt alátámasztandó a szócikk megemlíti az ujj nélküli bő köpönyeg jelentésű *malaclopó* kifejezést. Ezután a *klepetust* nyelvjárási szónak minősíti. Úgy tűnik, e származtatási hipotézis figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy a „nyelvjárási szó” és a „latinos műveltségűek szóhasználatában” keletkezett kifejezés egyeztethetősége nem problémamentes.

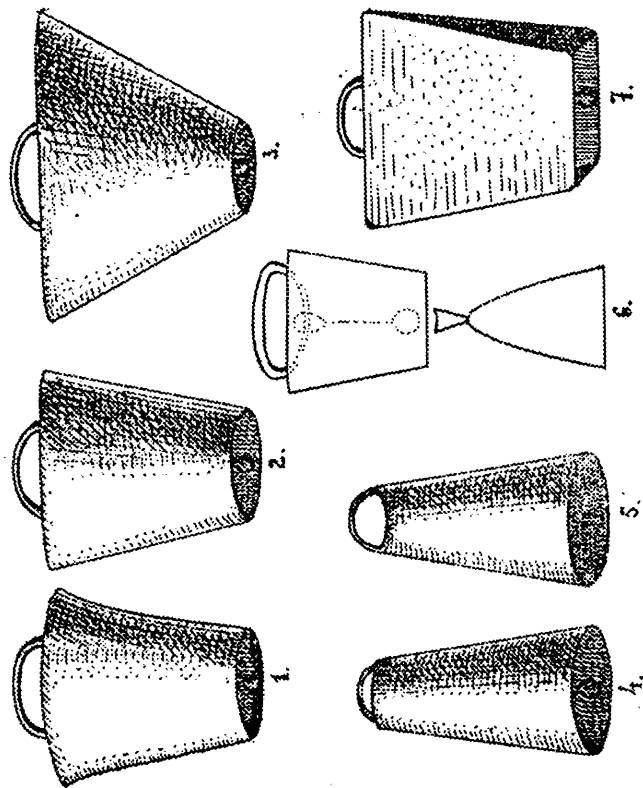
Skripecz Sándor jó két évtizede (1979) újabb etimológiai megoldással kísérletezik. Bizonyára a TESz hipotézisére reflektálva megjegyzi: „A szó kétségtelenül latinosan végződik, ami (különösen régebbi) népies és/vagy tréfás szavainknál nem ritkaság, és korántsem vall szükségszerűen latin alapszóra.”

Ebből következik, hogy *klepetus* szavunk etimológiáját nem a latinból, hanem egy másik nyelvből kívánja levezetni. Ez pedig a német. A *Kluft* kifejezésnek ugyanis köznyelvi másik: hasadék jelentése mellett alábbi jelentéseit is megállapítja: „Általában ruhát, öltözetet jelent, mégpedig különösen valami egyenruhát, egyforma öltözetet, esetleg ócska férfiruhát, iskolai viseletet, munkaköpenyt.” Majd hozzáteszi: „Bizonyos esetekben stílusosan is pontos megfelelője lehet a magyarnak. A két szó vázát alkotó *kl.p/f.t* azonossága mindenestre szembeötlő”.

A szót – mint Skripecz közli – „a német szótárak egyöntetűen a tolvajnyelvből, s ezen belül a héberből, illetve a jiddisből eredeztetik.” Véggkövetkeztetése: „Alighanem a közép-európai (egyben középkori) tolvajnyelv révén lettünk e ruhanemű orgazdái.”

Mielőtt azonban a héber, illetve a jiddis tolvajnyelvből német közvetítéssel meghonosodni vélt magyar kifejezés fenti etimológiai javaslatát kifejtené, Skripecz felteszi a fontos kérdést: „Mi lehet akkor az a *klepet*?”

Ahogy az idézett Szerző számára meglepő volt, hogy a németül is tudó magyar etimológusok figyelmét elkerülte ez az „elég kézenfekvőnek látszó lehetőség”, hasonlóképpen meglepődhet a szlavisztikai műveltségű, délszláv nyelveket ismerő magyar azon is, hogy *klepetus* sza-

7. kép. Különféle kolomptípusok. 1. Közöséges behajtott szélű „alföldi kolomp”. 2. Finom, be nem hajtott szélű „csákvári kolomp”. 3. Szükszajú „bánáti kolomp”. 4. „Oláhcsangó”. 5. „Liptói juhkolomp”. 6. Dunántúli „magyar kolomp” (Hörmann nyomán). 7. Négyszögletes, lepos „dísző-kolomp”. — Fig. 7. Different types of bells from Jolsva (1.....5., 7.). 1. Type „of the Great Hungarian Plain.” 2. Type „of Csákvár”. 3. Type „of Bányai”. 4. Type of bell called „Roumanian”. 5. „Slovakian bell of Liptó” for sheep. 6. Transdanubian, „Hungarian” bell from Styria. 7. Bell for pigs.

KÉPREGÉNY 1896-BÓL

Nagypénteki történet

Nézd csak azjuk,
jönnek a harangok Rómából!

Jesszus, hisz' ez nem is harang,
hanem a méltóságos bárókisasszonyok!

vunk szófejtése kapcsán addig nem merült fel a (dél)szláv összefüggések és a virtuális (dél)szláv etimológia lehetősége.

Magam ugyanis úgy találom, hogy minden okunk megvan annak feltételezésére: klepetus szavunk délszláv eredetű. Ennek a hipotézisnek a kifejtése következik az alábbiakban.

Hogy a magyar etimológusok érdeklődése nem terjedt ki a virtuális délszláv etimológia irányába, az valószínűleg azzal magyarázható, hogy az alább ismertetendő szerb és horvát szó(család) hasonlóképpen nem köznyelvi réteget reprezentál, akárcsak a vizsgált magyar kifejezés: a klepetus. A másik vélt ok pedig nyilván az, hogy magyar szavunk feltételezett eredetije, tehát ősforrása a szerb és horvát nyelvjárási szókészletnek is egyik különleges, elsősorban az etnológusok által ismert rétegébe: a népi állattartás és pásztorkodás körébe tartozik. Ez a szó pedig: a *klepetuša*, alapjelentése: *kolomp*. Lássuk szótári előfordulásait és jelentéseit.

1. *Klepetuša*: *Kuhglocke*, vagyis *tintinnabulum* jelentésben a horvát nyelvben: „Zvono što se veže n. p. na kravu ili se veže i na ovca.” (RjHJ)

2. „*Klepetuša*: nešto što klepeće (što je načinjeno da klepeće).” *Klepke*: „Kao zvonce od mjedi (a i od gvoždja) što se objesi o vrat kravi, ovnu, jarcu, mazgi itd. Glas u klepke nije jasan kao u zvona, te se može reći da ne zvoni, nego da klepeće ili klopoće.” Ugyanott példamondat: „Skidaju klepetuše i zvona s tudjih ovaca i koza.” (RjHSJ)

3. *Klepetuša*: „Metalno zvono koje se obično veša ovnu, govedu, konju pod vratom.” (RMSMH)

4. *Klepetuša*: „Limeno ili manje liveno zvono koje se obično veša stoci o vrat.” (RSANU)

E felsorolt, szótározott adatok tudományos igénnyel készült, általában akadémiai vagy más tudományos intézetek részvételével és kiadásában készült szótári művekből származnak. Mivel egynyelvű vagy értelmező szótárakról van szó, csupán némelyikben van latin vagy német értelmezés. (Először Vuk Karadžić 19. században készült szerb szótárában, a *klepetuša* kapcsán ugyanaz, mint az RjHJ-ban olvasható a fenti 1. pont alatt.) Mindenesetre megállapítható az idézett adatok alapján, hogy a *klepetuša* kifejezés általában lábasjóság nyakába akasztott *harangot*, *csengőt*, *csengettyűt* vagy *kolompot* jelenthet. (A szó többi jelentése témánk szempontjából nem fontos.) Hogy a *klepetuša* alapjelentéseként mégis a *kolomp* szót adtam meg, azt a magyar állattartás és pásztorkodás

körében egykor (néhol ma is) használatos hangot adó és jelző eszközök terminológiája indokolja. A magyar terminológia ugyanis alapvetően megkülönbözteti az *öntött*, tehát rézből készült csengők és csengettyűk változatait a vaslemezből kivágott, összeszegecsezt és -kalapált kolomp-tól, bár a kolomp elnevezésen belül is előfordul a terminusok változatosága: a nagyobb kolompokat például *harangnak* nevezték, a formájukban is a rézcsengőre emlékeztető kisebb kolompokat, melyek (például) az erdélyi pásztorok (valószínűleg a román csobánok) számára készültek, *oláh csengőnek* nevezték. Ennek alapján érthető, hogy a *klepetuša* szót a *zvono*, *zvonce* szóval értelmezik a fenti szótárak, e szavak jelentése pedig: *harang*, *csengő* vagy *csengettyű* lehet a magyar nyelvben. (A magyar kolomp kérdéskörének alapvető áttekintéseként lásd Márkus Mihály 1943-ban megjelent tanulmányát.)

Sokkal egyértelműbb – és követendő – magyar megfelelőket adnak a kétnyelvű: magyar–szerb, szerb–magyar és horvát–magyar szótárak, melyek a 19. század végén és a 20. század legelején jelentek meg a Monarchia területén, de ugyanez vonatkozik az impériumváltás után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszláv Királyság) területén, Újvidéken megjelent szerb–magyar (esetleg magyar–szerb) szótárakra. Ezek nyilvánvalóan (és deklaráltan) mindennapi szükségleteket kielégítő kétnyelvű szótárak voltak, melyeknek összeállítói a köznyelvi jelentések mellett a népnyelvi jelentésekre is figyelemmel voltak, tehát abban a korban, amikor a népi műveltség élő valósága még kézzelfoghatóbb közelségben volt, mindenképpen megbízhatóbbnak tartható jelentések nyertek szótári megörökítést, mint a 20. század (főleg) második felének akadémikus szótáraiban. Ezekben a kis-, zseb- vagy legfeljebb középszótárakban a *klepetuša* szerb (vagy horvát) kifejezés elsődleges jelentése egyértelműen *kolomp*, néhol *csengettyű* is. (Tudjuk, persze, hogy a szótárírók egymástól loptak, s az sem biztos, hogy a magam szótárgyűjteményében a korszak összes vonatkozó szótári alkotása megtalálható. E művek pontos adatai e dolgozat függelékében találhatóak.)

Mielőtt tovább folytatnám az ismertetett adatok értelmezését a szerb és horvát *klepetuša* és a magyar *klepetus* kifejezések lehetséges összefüggéseinek tükrében, itt az alkalom, hogy válaszoljak Skripecz Sándor kérdésére, amely így hangzik: „Mi lehet akkor az a *klepet*?”

Az áttanulmányozott szótárak egyértelmű vallomása alapján a *klepet* főnév a szerb és horvát nyelvben *kelepelést*, *zörgést*, *csörgést*, *kerepelést*,

kolompolást, Vuk Karadžić 19. századi latin értelmezése szerint: *crepitaculorum sonus*, német értelmezése szerint pedig: *das Getön der Kuhglocken* jelent. Ennek az értelmezésnek természetesen akkor van jelentősége, ha klepetus szavunk etimológiáját a szerb és horvát *klepetuša* = *kolomp* kifejezésből vezetjük le.

Az eddig ismertetett adatsor azt kívánja szemléltetni, hogy az alapvetően *ujjatlan, bő, libegő köpönyeg* jelentésű magyar *klepetus* szó, *hangalakját tekintve*, összefüggésbe hozható a szerb és horvát nyelv alapvetően *kolomp* jelentésű *klepetuša* kifejezésével; a szavak mindkét (három) nyelvben nyelvjárási jellegűek. Már ennek az összefüggésnek alapján jeleztem, hogy ismeretlen eredetűnek minősített szavunkat (leszámítva a Skripecz által javasolt német etimológiát) erre a délszláv szóra visszavezethetőnek találom.

Eddig azonban nem esett szó arról, hogy a szerb és horvát *klepetuša* *kolomp* jelentése és a magyar *klepetus* *bő köpönyeg* jelentése között miféle összefüggés tételezhető fel. Ha szem előtt tartjuk az idézett magyar szótári adatok stilisztikai minősítéseit: *régies, tréfás, bizalmas, rosszálló*, sőt: *gúnyos*, akkor – úgy vélem – a magyarázat a *bő köpönyeg* jellegzetes és szokatlan alakja és a *kolomp* egyes fajtáinak külső formája közti hasonlóság alapján képzelhető el. A szokatlan (úri?) ruhadarab és a *kolomp* formájának hasonlósága felkelthette a népi képzeletet és nyelvi alkotókedvet, s így alakulhatott ki – nyelvjárási, gunyoros kifejezésként – a délszlávból vett *klepetušából* a magyar *klepetus*. (Hogy ennek a gondolatsornak van alapja, azt a mellékelt illusztrációk szemléltethetik: közlöm Márkus Mihály tanulmánya [1943] alapján a *kolomp*-típusok rajzát, valamint egy 19. század végi [1896] „ősképregényt”, melyből kiolvasható, hogy a 19. század végi magyar paraszti képzelet harangnak nézhetette a szokatlan úri ruhadarabot. Mint fentebb láhattuk, a *kolompban* – legalábbis Kecskeméten, de másutt is – volt *kisharang* és *gulyaharang* is!)

Hátravan még annak a kérdésnek megvizsgálása, hogy a szerb vagy horvát *klepetuša* kifejezés miként és hol kerülhetett be a magyarba az ismertetett jelentésmódosulással. Itt eredménnyel kecsegtethet *klepetus* szavunk feljegyzési helyeinek elemzése.

Eddigi ismereteim szerint *klepetus* szavunkat, illetve változatait az alábbi helységekben jegyezték fel: Esztergomban, Szekszárdon, Polgárdiban, Bucsán, valamint Zala megyében, közelebbi helymeghatározás

nélkül. A telepítés- és művelődéstörténeti adatok ismeretében megállapítható, hogy talán az egyetlen Bucsa kivételével valamennyi említett helységben (és régióban) jelentős számú délszláv eredetű népesség él, illetőleg élt az elmúlt századokban. Lássuk ezt közelebbről.

Esztergomban (szerb neve: Ostrogon) a török hódoltság idején jelentős számú délszláv lakosság élt, a régi várostérképeken a mai Prímássiiget helyén a Rácváros (Ratzenstadt) szerepel. Az elárvult szerb ortodox templom ma is áll a városban. Esztergom és környéke igen változatos eredetű mai lakosságának személynévanyaga híven őrzi a magyarságba olvadt szerbség egykori családneveit. Szekszárdnak ugyancsak jelentősnek mondható délszláv lakossága volt az elmúlt századokban; Babits Mihály családi gyökerei is ebbe a közösségbe nyúlnak vissza. Polgárdiról nincsenek adataim; de ha tudjuk, hogy a közeli Székesfehérvárott (szerb neve: Stolni Belligrad) a török hódoltság egész ideje alatt jelentős délszláv lakosság élt, amelynek anyanyelvű iskolái egészen 1900-ig fennálltak, nem lehetetlen elképzelni, hogy délszláv lakosság ebben a városkában is élhetett, vagy Fehérvárról kerülhettek ide délszláv ősökre visszavezethető családok. Ami Zala megyét illeti, abban mindig is éltek délszláv népcsoportok.

Mivel tehát az említett helységekben és régióban jelentős délszláv népesség (szerb, horvát, vend) élt vagy él, valószínűnek kell tartani, hogy a magyar nyelv klepetus szava az ő közvetítésük révén válhatott jövevénytárrá az eredeti szerb és horvát klepetuša kifejezésből. (Nem lenne érdektelen utánanézni, hogy Babits műveiben felbukkan-e a szó. Ha igen, nem lenne meglepő.)

Ezt a gondolatmenetet még egy adat alátámasztani látszik. Valószínűleg a nyolcvanas években olvastam valamelyik jugoszláviai magyar lapban vagy folyóiratban Herceg János tengernyi zombori helytörténeti jegyzete, színes vagy kisesszéje valamelyikében a mondatot, melyben a klepetus szó felbukkant. Mivel a kifejezés addig ismeretlen volt számomra, emlékezetem máig megőrizte. Emlékezetem szerint valószínűleg arról volt szó, hogy valamelyik név szerint említett század eleji zombori szerb ortodox pópa, aki jellegzetes figurája volt a városnak, szokása szerint úgy robagott át valamelyik zombori utcán (a Körúton?, a Párisi utcán?), hogy a fekete klepetus csak úgy lobogott utána.

A cikk adatait, sajnos, nem jegyeztem fel. Herceg János azóta többször újraolvasott zombori helytörténeti, művelődéstörténeti szövegeit tartal-

mazó könyveiben a kérdéses cikket nem találtam felbukkanni. Mindenesetre ez az emlékezetemben megragadt adat is azt látszik aláhúzni, hogy klepetus szavunk a Monarchiának azokban a városaiban, városkái-ban és vidékein élt, ahol a szerb és horvát, vagy: szerb és horvát eredetű lakosság élt együtt a magyarokkal és más nációkkal. Élhetett tehát e szavunk Zomborban is, a századfordulón, ha csak a nagy olvasó Herceg János nem máshonnan merítette. Erre azonban már nem kaphatunk választ.

Úgy vélem: már nem tartozik ennek az ünneplő dolgozatnak a kereteibe, de említést érdemel P. Skok etimológus megállapítása, amely szerint a szerb és horvát *klepati* és *klopotati* ige „su sveslavenski i praslavenski onomatopejski glagoli za koje se nalaze usporednice u lit. *kleptereti* (laut schlagen)”, de a német *klappern* igét is összehasonlíthatónak véli velük.

Azt már magam teszem hozzá, hogy a *klepet* főnév Vuk Karadžić által adott *crepitaculorum sonus* értelmezéséből kiindulva el lehetne gondolkozni azon is, hogy a latin szócsalád *crepitus* főnévének (jelentése többek között: *csörgés, kelepelés, kopogás* stb.) lehet-e valami köze (indoeurópai távlatokban) a szerb és horvát *klepetuša* vagy a magyar *klepetus* szóhoz. Hogy a délszláv történeti fonémaváltozások törvényszerűségeinek megfelelően lehet-e ennek akár elméleti valószínűsége is, annak vizsgálata és eldöntése nem az én feladatom, és az itt vizsgált kérdéskör szempontjából nem is elsődleges. Mindenesetre – mint talán sikerült érzékeltetni e rövid dolgozatban – egy-egy szavunk etimológiájának vizsgálata számos művelődéstörténeti, lingvisztikai, de akár etnológiai kérdést is felvetet.

A fentebb kifejtetteknek megfelelően tehát ebben a pillanatban úgy találom, hogy a magyar nyelv *klepetus* szava minden bizonnyal a szerb és horvát nyelv *klepetuša* kifejezésében tisztelheti – időben nem is olyan távoli – forrását és őst.

IRODALOM

ÉRTS_Z = A magyar nyelv értelmező szótára IV. Budapest, 1965

MTS_Z = Magyar tájszótár I. Budapest, 1893–1896

TES_Z = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Budapest, 1970

UMTS_Z = Új magyar tájszótár I. Budapest, 1979 és III., 1992

- RjHJ = Iveković–Broz: Rječnik hrvatskoga jezika I. Zagreb, 1901
RjHSJ = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika V. Zagreb, 1898–1903
RMSMH = Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika II. Novi Sad–Zagreb, 1967
RSANU = Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika IX. Beograd, 1975
Spicer, Mavro sast.: Magjarsko–hrvatski i hrvatsko–madjarski rječnik. Dio II. Hrvatsko–madjarski. Budimpešta, 1893
Dera, Djordje–Brančić, Blagoje sast.: Srpsko–madjarski rečnik. Novi Sad, 1894
Margalits Ede szerk.: Horvát–magyar és magyar–horvát zsebszótár. Budapest, 1898
Grčić, Jovan sast.: Rečnik srpskog i madjarskog jezika. II. deo: Srpsko–madjarski rečnik. U Novome Sadu, 1904
Djisalović, Veselin szerk.: Szerb–Magyar Szótár. Novi Sad, 1921
Radić, Dušan sast.: Džepni rečnik srpskog i madjarskog jezika. I. Srpsko–madjarski deo. Novi Sad, 1921
Herceg, Jovan sast.: Srpsko–madjarski rečnik. Sombor, 1946
Karadžić, Vuk Stef. skupio i na svijet izdao: Srpski rječnik istumačen nje-mačkijem i latinskijem riječima. Editio quarta. U Beogradu, 1935
Skok, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II. Zagreb, 1972
Jakšić, Ivan: Srbi u Stolnom Beogradu. Novi Sad, 1962
Márkus Mihály: Jolsvai kolomposok. In: Gunda Béla szerk.: Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1943. 245–264.
Szkripecz Sándor: Klepetus. Magyar Nyelvőr 103(1979) 88.